

Adolf Ištvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy²

„Ištvan Adolf, 1880 Jihlava o. Jihlava, [Z] 969, 7. 3. 1943“

(Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro*, s. 87)

Abstract

The case study describes the life of a Romani legionnaire, Adolf Ištvan from Bohusoudov, who by his participation in the Legions became involved in the so-called great history of the newly emerging state. During the World War II he became – like most of inhabitants from this Romani settlement – the victim of Nazi genocide. The microhistorical study focuses on the analysis of A. Ištvan's requests from 1923–1936 sent to the Office of Legions at the Ministry of Defense of the Czech Republic. These fragments are set in a broader contemporary context, a biography of the main protagonist and, above all, of the local realities, as they could be reconstructed from archive sources. The study thus complements the existing knowledge of the Bohusoudov's Romani settlement through a more detailed description of the life of a particular member, as well as through an analysis of archival records concerning the colony in Bohusoudov, mainly from 1919–1945. To a certain extent, the study reveals the role of the local council in maintaining or deepening the border between the Romani colony and the non-Romanipopulation. For example already at the end of 1938, the town councilors actively tried to take advantage of the changing political situation and agreed to move the Roma to “a concentration camp”. The author thus presents new also findings about the changes in the relations of members of the state apparatus towards the Romani citizens.

Key-words

Roma, Bohusoudov, Czechoslovak Legions, Italian War Insurance, Holocaust of the Roma

1 Autorka je asistentkou na FF UPa a doktorandkou na FHS UK. E-mail: lada.vikova@seznam.cz

2 Výzkum pro tuto studii byl podpořen grantem FHS UK Progres Q22, č. 206022/2018/ 072.

Poděkování patří rovněž všem, kteří mi na mé cestě za poznáním okolností života Adolfa Ištvana a jeho rodiny poskytli svůj čas: od potomků jeho českých sousedů, starosty Knínic, či zaměstnanců všech uvedených archivů za jejich vstřícnost a pomoc, až po kolegyni H. Sadílkovou, s níž jsme první společnou pouť do Bohusoudova podnikly. V neposlední řadě děkuji svému manželovi za pomoc při čtení obtížněji čitelných matričních zápisů z 19. století. Zvláštní díky patří ovšem oběma recenzentům za jejich podnětné připomínky k mému původnímu textu (některé z podnětů, které vyžadují další studium či spojení s vojenskými historiky, budou zapracovány do dalších plánovaných výstupů budoucího projektu. Proto je ve výsledné podobě záběr studie zúžen: zaměřen především na meziválečné období, události z obou válek tvoří – oproti původnímu textu – jen okrajové rámce).

Při výročí sto let od vzniku republiky se různými způsoby připomínají zásluhy a hrdinné oběti československých legionářů z 1. světové války. Význam tzv. Československých legií, jejichž úspěchy v bojích pomohly zviditelnit snahu Čechoslováků o samostatnost, a které tak fakticky přispěly k mezinárodnímu uznání požadavků českých a slovenských politiků či aktivistů (v čele s T. G. Masarykem a M. R. Štefáníkem) bojujících o vznik Československa, je nezpochybnitelný (v posledním desetiletí jsou legionářům věnovány nové studie, např. Růžička 2011; Šedivý 2014; Vrábek 2014, téma je popularizováno³). Jen na italské frontě bojovalo až 20 000 „československých“ vojáků, celkově na třech frontách (v Itálii, Rusku i ve Francii) bylo registrováno téměř 110 000 čs. legionářů.⁴ Méně se však připomíná skutečnost, že do tohoto prvního československého vojska vstupovali vedle etnických Čechů a Slováků také příslušníci dalších skupin, kteří se svým vstupem do legií fakticky hlásili k myšlence samostatného československého státu a uvědomovali si rizika svého rozhodnutí⁵ (byť důvody mohly být různé – ideologické, tedy „z přesvědčení“, i pragmatické, popř. nátlak; více Michl 2008: 15). Do řad Československých legií vstupovali i Židé,⁶ ojediněle i Němci, v neposlední řadě však také Romové.⁷ Jedním z Romů, bojujících za „samostatnost naší vlasti“, byl i Adolf Ištvan, narozený roku 1880 v Jihlavě.

V průběhu pátrání po životě příslušníka jiné rodiny Ištvanů, Jakuba Ištvana z Bořitova (okr. Blansko, dříve Boskovice; viz Viková 2016), a hledání odpovědi na otázku, zda se zúčastnil první světové války, jsem procházela dostupné databáze, včetně databáze legionářů,⁸ v níž jsem objevila záznam o legionáři Adolfu Ištvanovi.⁹ Postupně se mi podařilo z matričních zápisů a sčítacích operátů¹⁰ doložit, že pocházel z romské rodiny, v době jeho narození sice pravděpodobně ještě částečně kočující, ale současně již od konce 18. století

3 Státní okresní archivy vydávají publikace o legionářích svého okresu, ČsOL organizuje putovní výstavu (<http://www.csol.cz/legiovlak>) apod.

4 „Podle Kanceláře čs. legií bylo registrováno celkem 109 590 legionářů, ale zákonným předpokladům odpovídalo pouze 88 688 registrací“ (Michl 2008: 14).

5 V případě jejich dopadení veliteli rakousko-uherského vojska jim hrozil hrdelní trest za dezerci, po odhalení jejich dezerce mohly manželky dezertérů přijít o podporu, v případě prohry by tito vojáci přišli o domov.

6 Ve třicátých letech dokonce někteří z nich založili sdružení Kruh legionářů židovského původu (Michl 2008: 104).

7 Pojmy Romové a romský v této studii zjednodušeně zahrnují i Sinty, sintské, resp. všechny subetnické skupiny Romů žijící před 1. svět. válkou na území pozdějšího Československa (včetně dnešní Zakarpatské Ukrajiny). Vedle těchto pojmů se ve studii vyskytují také pojmy „Cikán“/„cikán“ a „cikánský“, které coby dobové termíny (někdy zahrnující i „světské“, tuláky apod.) dnes vnímané jako pejorativní uvádím vždy v uvozovkách. Uvozovky nevkládám pouze v případě, že je cituji např. v názvech knih či názvech archivních pramenů.

8 Dostupná zde: <http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>

9 Vojáků s příjmením Ištvan/Ištván bylo v Československých legiích celkem pět, ovšem pouze u jediného (Adolfa Ištvana) lze genealogickou metodou doložit romský původ. Dva legionáři s tímto příjmením náleželi k rozvětvené rodině Ištvanů z Věmyslic (okr. Znojmo), původ dalších dvou se mi dosud nepodařilo doložit.

10 Sčítací operáty pro obec Bohusoudov z let 1857–1921 a desítky matričních zápisů z Bohusoudova a okolí – viz dále.

náležící do Bohusoudova. Po prostudování dostupných archiválií a záznamů a připomenutí si dosud napsaných statí o romské kolonii v Bohusoudově se ukázalo, že získané – byť jen kusé – poznatky o jeho životě, jeho zkušenost z 1. světové války, zapojení do legií, ale též snahy zlepšit své sociální podmínky v meziválečném období významně doplňují poznání o životě Romů na území Čech a Moravy na začátku 20. století. Pro hlubší porozumění společenskému postavení Romů v ČR v meziválečném období, které mohlo být ovlivněné i účastí některých z nich v 1. svět. válce či dokonce v Československých legiích, jsem se rozhodla věnovat tomuto legionáři samostatnou případovou studii.

Témata účasti Romů z Čech, Moravy a Slovenska v bojích první světové války a téma zapojení některých z nich do legií nebyla zatím v romistické historiografii podrobně zpracována. Ve starších pracích bývá spíše zdůrazňována skutečnost, že se Romové (popř. především ti „kočovní“) vlastní účasti ve válce bránili (Jamnická-Šmerglová 1955: 59; Horváthová 1964: 142), svou dezerci popsal coby pamětník i J. Serinek (Serinek, Tesař 2016: 19–30).

Na skutečnost, že jsou takovéto závěry jednostranné a neodpovídají plně realitě, bylo v odborných statích upozorňováno již dříve, ovšem spíše jen okrajově (Pavelčíková 2015: 311), nebo podrobněji, ale jen v populárně naučné formě (Nečas 2005a; 2008: 60–62; *Romano hangos* 2014). Ve stručné nálezové zprávě N. Pavelčíková (2000: 79) upozorňuje na zachovanou korespondenci týkající se romského legionáře Jana Daniela, jenž v r. 1946 žádal o vymazání z „evidence cikánů“ a o dohledání svých příbuzných, kteří byli v r. 1943 odvléčeni do KT. V jiné nálezové zprávě je zmíněn legionář Heřman Daniel, který měl – dle C. Nečase – spolu s dalšími Romy v r. 1936 chystat uvítání prezidenta Beneše, když na své cestě ze Zlína do Luhačovic projížděl Biskupicemi (Nečas 2000b: 78). Bohužel, ani jeden z uvedených autorů ve zmíněných textech neodkazuje na nalezené archiválie, tedy tato studie je patrně první badatelskou zprávou týkající se účasti Romů v legiích, která je doložena prameny.

Zapojení Romů do 1. světové války, a dokonce ani jejich aktivní vstup do řad Československých legií nebyl zcela ojedinělou záležitostí (C. Nečas 2008; více vstupujících Romů bylo pravděpodobně ze Slovenska). Jedná se o zatím celkově a do detailů nepopsanou, málo probádanou kapitolu společných česko-romských dějin (či lépe: dějin všech obyvatel bývalého Československa). V této studii představuji prvního, mnou zatím nejlépe poznaného romského legionáře, A. Ištvana. Zjištěné poznatky zasazují do širšího kontextu informací o romském osídlení v Bohusoudově, obci z kraje Vysočina, a částečně i do dobového kontextu.

Cílem studie je skrze rekonstrukci života romského legionáře a skrze analýzu jeho dopisů představit legionáře A. Ištvana jako člověka, který se aktivně snažil o vlastní sociální vzestup, resp. se bránil pauperizaci. Hledám odpověď na otázku, do jaké míry se v životě romského legionáře projevil v meziválečném období jeho legionářský status. Mohl se tento status stát aspoň dílčím prostředkem jeho sociální mobility?

1 Dosavadní poznatky o Bohusoudovu

Na romskou osadu v Bohusoudově (patřící dnes pod obec Knínice v kraji Vysočina), upozornil odbornou veřejnost se zájmem o Romy svými články již zakladatel české indologie V. Lesný (1916: 214–216). Ten při svých krátkodobých pobytech v této osadě bádá krátkce před 1. svět. válkou. Dalším významným badatelem, který se této diaspoře Romů věnoval, byl historik C. Nečas (Nečas 2000a; 2004a; 2005b: 73–81). Jeho hlavním zájmem bylo popsat průběh a dopady holokaustu Romů. Zajímal se ovšem též o historii romského osídlení, jeho počátky a projevy probíhající integrace Romů do vesnického společenství. Z období 2. svět. války přináší přehled deportací a soupis jmen s daty narození i úmrtí jednotlivých zjištěných obětí.¹¹ Historickým okolnostem vzniku tohoto osídlení se patrně ještě před C. Nečasem věnoval J. Hanzal ve své dizertaci (Hanzal 2004: 94–104). Bohusoudov se německy nazýval Endmannsdorf (jinde Etmannsdorf, u Lesného Etmannsdorf/Vosoudov), místními obyvateli je dodnes užíváný název Vosoudov, v dobových dokumentech bývá psaný též jako Vosoudov, za první republiky byl oficiálně označován (spisovně) jako Osoudov.¹² Snad neznalost proměn oficiálního názvu obce vedla jiného badatele a historika – J. Sobotku – k záměně (či sloučení) „Osoudova“ s obcí Oslavany.¹³ Bohusoudovská osada je významná také pro lingvistická bádání – díky již zmiňovanému V. Lesnému se odtud zachovaly ukázky moravské romštiny, ale i další etnograficky cenné informace (více viz Beníšek 2004).

Nověji se tématu bohusoudovské romské enklávy věnoval ve své diplomové práci V. Havlík (2013), který se vedle připomenutí historických skutečností zabýval především otázkou, zda a jak si místní majoritní obyvatelé připomínali a stále připomínají skutečnost, že se obyvatelé romské osady stali obětí rasové persequce a byli téměř všichni vyvražděni v koncentračních táborech. Podrobně mapuje vznik pomníku zbudovaného „díky iniciativě kronikáře z Knínic [...] za přispění Svazu protifašistických bojovníků z Telče“ v r. 1984 a o rok později slavnostně odhaleného, kdy byl již osazen deskou s nápisem „NA PAMĚŤ ZDEJŠÍ CIKÁNSKÉ OSADY VYHLAZENÉ NACISTY V ROCE 1941“, tedy s chybně uvedeným rokem (Havlík 2013: 64–65, 106). Kolem pomníku byl následně rodinou Růžičků z Moravských Budějovic umístěn původně černě natřený umělecky kovaný plot. V. Havlík ve své práci zjišťuje obeznámenost současných obyvatel Knínic a okolních obcí s historií romské osady. Ve své práci publikuje i dosud neotištěná vyprávění, která

11 Podobně takto C. Nečas zpracoval statě o usedlých Romech v dalších lokalitách, např. v Luhačovicích (1997a), Strážnici (1997b), Oslavanech (2002a), Svatobořicích (2002b), Bojkovicích (2004b) a dalších místech s – v meziválečné době – početnějším romským obyvatelstvem.

12 Viz <https://digi.ceskearchivy.cz/406538-Bohusoudov-Kninice-Jihlava-Cesko>.

13 Ve své krátké zprávě J. Sobotka zmiňuje Vosoudov, ovšem ve skutečnosti píše o Oslavanech (Sobotka 1961: IV). Tohoto zmatení si všiml v článku otištěném v *RDŽ* M. Beníšek (2004: 157) a na pravou míru uvedl C. Nečas (2005b: 121).

mezi místními pamětníky krátce po válce shromáždil MVDr. Josef Šváb (Havlík 2013: 74–80). Další zmínky se nacházejí i v novinových článcích a na internetových serverech¹⁴ (např. Blažek 2018, *i-dnes*) – lze tedy říci, že se v případě Bohusoudova nejedná o plně zapomenutý holokaust Romů, neb je kontinuálně připomínán.

Pokud se zaměříme na množství publikovaných zpráv a samotnou – bohužel zatím nesamozřejmou – existenci pomníku (byť bez uvedených jmen obětí), je možné obec Bohusoudov (spolu s Knínicemi, kde jsou na pomníku k 1. svět. válce uvedeni i romští padlí vojáci) zařadit mezi nemnoho obcí, které v připomínání romských válečných obětí mají jistou tradici. Prakticky před cca sto lety, kdy byl budován pomník padlým z 1. svět. v., obec Knínice symbolicky ukázala, že bohusoudovská kolonie je zahrnuta do širších sousedských vztahů. Na tomto pomníku je v obci Knínice celkem 14 jmen obyvatel obce, kteří v této válce zahynuli, z nich, jak mne upozornil starosta obce, dvě patří příslušníkům bohusoudovské romské osady. Jsou jimi Jan Ištvan (13. 9. 1886¹⁵ – srpen 1917¹⁶) a Josef Malík (30. 7. 1893¹⁷ – 14. 11. 1914¹⁸), oba sloužili, stejně jako A. Ištvan (viz dále), u pěšího pluku č. 81 a oba mají na pomníku i podobenku – viz obr. č. 1 a 2.

Obr. 1 – Jan Ištvan z Bohusoudova (13. 9. 1886 – srpen 1917) | Archiv obce Knínice

Obr. 2 – Josef Malík (30. 7. 1893 – 14. 11. 1914) | Archiv obce Knínice

14 Ukazuje se, že i v publicistických či reportážních článcích je možné nalézt jinde nepublikované důležité informace.

15 Z matričního zápisu (SOA Třeboň, FÚ Horní Slatina, MN Budiškovice, kniha 6, 1855–1886, s. 128) se dozvídám, že Jan Ištvan byl „oddán s Kristinou Malíkovou v Budči 7. 7. 1913“. Ještě později sem byl dopsán záznam „+31/8 1917 padl ve válce“.

16 <http://vuapraha.cz/soldier/14332116>

17 SOA Třeboň, MN Budeč, 1859–1899, kniha 6, s. 25, snímek 258.

18 <http://vuapraha.cz/soldier/14364299>

Historie osídlení Bohusoudova Romy sahá na konec 18. století. Potomci původních, sem kolem roku 1785 dosazených Romů, Martina a Jiřího (dle J. Hanzala příjmení neznámého – Hanzal 2004: 103, dle C. Nečase patřící k rodinám Malíků a Daňhelů – Nečas 2005b: 73¹⁹), si na blízké jim vyhrazené pastvině během 19. století zbudovali tábor, později domky, a zůstávali (alespoň části jejich rodin) již většinu roku. Jak ve zmíněných Oslavanech, tak i v Bohusoudově (a několika dalších moravských obcích) se dosazené rodiny rozrostly postupně natolik, že vznikly romské osady čítající dle soupisů 50–80 osob (Lesný odhaduje počet členů kolonie v Bohusoudově dokonce na 100 obyvatel – viz Lesný 2016: 214). Bohužel, většina z nich se stala, stejně jako na ostatních místech Protektorátu Čechy a Morava, obětmi rasové persekuce.

Obr. 3 – Romská osada Bohusoudov
asi v r. 1941 |
Z textu C. Nečase (2005b)

2 Poznámky k metodám a východiskům

Východiska k této případové studii tvoří dosavadní poznatky o romských legionářích. Kolik legionářů (tedy tzv. legionářů dle zákona) z Čech a Moravy mělo romský původ, není možné v tuto chvíli odhadnout. Jedná se však jen o jednotlivce. Ve zmíněné kapitole C. Nečas (2008: 60) jmenuje 13 romských legionářů: „sedm ruských, pět italských a jednoho francouzského legionáře“ (tamtéž). Po porovnání jeho údajů s mými jsem však dospěla ke zjištění, že C. Nečas nepracoval s matričními údaji, ale ani s osobními spisy a ani neanalyzoval poznámky uvedené na zadních stranách karet. Ne u všech lze totiž s jistotou prokázat, že měli romský původ a byli legionáři dle zákona (neboť např. do legií sice vstoupili, ale záhy zběhli). V jeho výčtu však A. Istvan z Bohusoudova zcela chybí (stejně jako chybí dva další, které se mi podařilo identifikovat – R. Serynek a F. Serynek/Daniel).²⁰

19 C. Nečas k tomu uvádí, že se Daňhelům „podařilo zmizet“, rodiny Malíků sem byly opětovně vraceny, až se zde usadily, a současně se zde objevily rodiny Istvanů (tamtéž). Bohužel, autor neodkazuje na všechny zjištěné prameny, nevíme tedy, z jakých archiválií vycházel. Výsledky mého vlastního bádání se však s jeho závěry shodují.

20 K doplnění, upřesnění a případné opravě seznamu vytvořeného C. Nečasem bude třeba přistoupit v jiné studii.

Obr. 4 – Deska na památníku na místě původní kolonie v Bohusoudově (na jejím okraji jsou položeny mince) | Foto: Lada Víková, 2018

Hlavní metodou této studie byla analýza osobního spisu legionáře A. Ištvana, dílčí bádání v jeho kmenovém listu²¹ a dohledání a analýza dalších záznamů zmiňujících jméno tohoto legionáře v okresních archivech (Jihlava,²² Jindřichův Hradec²³ a Pelhřimov²⁴), v MZA Brno²⁵ a dalších. Své poznatky opírám dále o bádání v matrikách římskokatolické církve²⁶ a sčítacích operátech (dále Sč.Op.) a dalších soupisech.²⁷ Za další významné doplnění považuji i poznatky (a fotografie) získané v terénu – tedy z návštěvy Knínic a Bohusoudova, včetně místa bývalé „cikánské kolonie“ s pamětní deskou nacházejícího se dnes prakticky na kraji lesa (viz obr. 4), kontaktování místní samosprávy a rozhovory s místními pamětníky a také shromáždění dostupných poznatků na matričním úřadu v Dačicích.

21 VÚA-VHA Praha, fond KLEG + kmenové listy: Adolf Ištvan, nar. 1880 v Jihlavě.

22 V SOKA Jihlava jsem dosud bádała pouze ve fondu AO Knínice (v inv. č. 1–2, 4–13, 15, 27–29, 31–33 a 63) kde jsem jméno Adolfa Ištvana nalezla na asi 30 foliích.

23 V SOKA Jindřichův Hradec jsem ve fondech OÚ Dačice, Policejní přihlášky Dačice a ZDŠ Slatina nalezla celkem 14 archiválií, kde bylo jméno Adolfa Ištvana zmíněno.

24 V SOKA Pelhřimov ve fondech AM Nový Rychnov a MŠR Nový Rychnov nalezena zmínka o přítomnosti rodiny A. Ištvana, ovšem dosud jen ve dvou dokumentech.

25 A. Ištvan nalezen v několika soupisech moravských „cikánů“ a další archiválie – viz dále.

26 Většinu matričních zápisů jsem dohledala na serverech on-line: actapublica.eu (MZA Brno) a digi.ceskearchivy.cz (SOA Třeboň), některé na matričních úřadech v Dačicích a Novém Rychnově.

27 Celkem je pro Bohusoudov k dispozici 7 sčítacích operátů (dále jako Sč.Op.), a to v SOA Třeboň, z let: 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 a 1921, v MZA tři soupisy v evidenci „cikánského“ obyvatelstva (z let 1884, 1909 a 1910) a dva soupisy se nacházející v SOKA Jihlava – z let 1932 a 1942.

Pátráme-li po novodobé historii Romů, stavíme ji především na metodách orální historie a archivní dokumenty nám pomáhají ujasnit chybějící údaje, potvrzují či zpřesňují data z rozhovorů. Pro zmapování této starší historie je tento postup možný však pouze okrajově. Zatím se mi nepodařilo nalézt pamětníky, kteří by mohli o A. Ištvanovi a jeho životě podat zprávu, a ani případné jeho potomky jsem dosud nenalezla. Proto pro rekonstrukci jeho životního běhu a základních poznatků o jeho rodině mohou nyní sloužit pouze archivní záznamy.

Specifickou otázkou v metodologii byla nejprve otázka určení romského původu hlavního protagonisty, kterou jsem si položila na začátku svého bádání. V osobním spise A. Ištvana (jako i ve spisech většiny romských legionářů) žádná zmínka jeho původ nenaznačuje.²⁸ U některých legionářů lze jejich původ odhalit díky uvedené kontaktní adrese (lokalita bez uvedení č. domu, popř. s upřesněním „cikánská kolonie“), na místě kontaktní adresy A. Ištvana je uveden (v r. 1919) Nový Rychnov č. 108 (kde během 1. světové války žila jeho rodina), ovšem v r. 1915 a po r. 1923 je uváděn Vosoudov u Knínic – viz dále. Pro prokázání jeho romského původu mi na začátku posloužilo detailní genealogické bádání. Během tohoto pátrání vyvstal specifický úkol, a to vyrovnat se s nesrovnalostmi v uváděných datech narození a jménech nejbližších rodinných příslušníků. Abych si byla jistá, že při vyhledávání zmínek o rodině A. Ištvana nezaměňuji zmínky o jejích členech s jinými obyvateli osady a nalezené záznamy správně identifikuji, musela jsem sestavit rodokmen i širší rodiny, resp. několika rodin bohusoudovských romských usedlíků.

Pro interpretaci zjištěných dat byly této studii inspirací především

1. koncept společné historie, v níž historikové vykládají dějiny Romů jako součást společných dějinných procesů sledované lokality či území (Sadílková 2013; Sadílková in Slačálek 2018),
2. interpretace dějinného období skrze studium jednoho aktéra, jehož život se s velkými dějinami prolnul (Horský 2014; Maslowski, Šalanda 2017),
3. texty o chudinství a pauperizaci obyvatelstva v meziválečném období (Hlavačka, Cibulka et alii 2013).²⁹

28 Taková zmínka je uvedena jen ojediněle, např. u Štěpána Daniela (nar. 1897), jenž má na své legionářské kartě poznámku „Čech – cigán“ (VÚA-VHA Praha, KLEG, os. spis legionáře Š. Daniel 1897), a v kartě Štěpána Holomka (nar. 1898) se nachází v kolonce zvláštní schopnosti (kde – pokud byla vyplněna – stálo obvykle „jezdí na kole“, „jezdí na koni“ či „umí plavat“): „umí málo mluvit německy, dobře cigánsky“ (VÚA-VHA Praha, KLEG, os. spis legionáře Š. Holomek 1898).

29 Zde především historicko-filozofická stať „Jak integrovat chudé?“ (Loewenstein 2013).

3 K původu a mládí A. Ištvana

Většina získaných archiválií uvádí (a sice chybně), že se Adolf Ištvan narodil 6. listopadu 1880. Je ovšem jisté, že skutečným dnem, kdy Adolf Ištvan přišel na svět, bylo již 7. září stejného roku. Správnost dřívějšího data dosvědčuje německý zápis³⁰ v MN římsko-katolické farnosti sv. Jakuba v Jihlavě, v němž se píše, že svobodné matce Terezii Ištvanové, dceři Josefa Ištvana a Anny rozené Malíkové, se narodil syn Adolf.³¹ Ač zápis neuvádí zmínku o „cikánském“ původu, je možné porovnáním zde uvedených informací o matce A. Ištvana s dalšími zápisy v matrikách především na Dačicku a ve sčítacích operátech z Bohusoudova doložit, že matka A. Ištvana pocházela z rozvětvených rodů Ištvanů po otci a Malíků po matce a že oba rody byly s Bohusoudovem spjaty patrně celé 19. století a částečně již od konce 18. století. Do zápisu v MN byla vepsána dodatečná poznámka o svatbě Adolfa Ištvana: v roce 1916 se oženil s Marií „Malou“ – viz dále.

O otci A. Ištvana jsem nezjistila nic. Prakticky ve všech listinách je obvykle kolonka otec proškrtnuta nebo prázdná, pouze v legionářské kartě vyplněné snad v roce 1919 – viz obr. č. 5 – je uvedeno jeho údajné křestní jméno – Adolf, zatímco ve starším, italském formuláři je zapsán jako Eduard; zde je ovšem pochybně

747202

1. Příjmení: Ištvan Křest. jméno: Adolf Číslo: 5073

2. Den, měsíc, rok, místo narození: 7. 9. 1880 Jihlava Jméno otce: Eduard Matky: Terezie

3. Místní obec: Knínice Politický okres: Dačice (Bohusoudov)

4. Adresa posledního pobytu doma (roditič přibuzných): Knínice, ul. 1. máje

5. Jak dlouho sloužil v rak. vojsku: 10 let v jaké hodnosti: pteřák druh zbraně: samopal

6. v jiném vojsku (kterém): v jaké hodnosti: druh zbraně:

7. Byl-li raněn, kde, druh zranění: 2krát v bojích u Slabiny

8. Zaměstnání doma: nebylo Školní vzdělání: obecní zvláštní schopnosti: nebyly

9. Ženat či svoboděn: svoboděn Děti počet, věk: 3 děti, 11, 10, 8 let

10. Osoby naň odkázané (adresa): žena a děti 747202

11. Kdy a kde zašel: 19. srpna 1917 Poslední pobyt a zaměstnání: Pustula

12. Kdy předstoupil před odvodní výbor: 14. 1918 výrok výboru: přijat

13. Kdy zařazen do českoslov. vojska: 15. 11. 1918 Číslo pluku: 53 roty: 8. Masopodnost v českoslov. vojsku: 1. rota

Obr. 5 – Legionářská karta A. Ištvana | Uložena ve VÚA-VHA Praha, fond KLEG

30 MZA Brno, fond E 67 Sběrka matrik, římskokatolický FÚ Jihlava, MN Jihlava, sv. Jakub, 1879–1884, s. 113; správné datum narození 7. 9. je též v soupise z roku 1909 – viz MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403 aj.

31 Doslova se o Adolfově matce Terezii dozvídáme, že byla „ehel Tochter des Josef Ištvan, Pferdändler in Knitz bei Dašic und (seine) gattin Anna geb. Malik“ („vlastní dcera Josefa Ištvana, koňského handlíře v Knínicích u Dačic a jeho manželky Anny narozené Malíkové“ – tamtéž).

uvedeno i jméno matky, která je zapsaná jako Marie, namísto obvykle uváděné Terezie.³²

O trochu bohatší souhrn informací se mi podařil zjistit o životě matky. Terezie Ištvanová byla při svém narození v dačickém vězení – dosl. „v arestu“ – dne 13. srpna 1854 do MN zapsána (nejspíše omylem) jako Marie.³³ Narodila se jako sedmé z osmi dětí do rodiny Anny a Josefa Ištvanových. Její matka, Anna roz. Malíková, je v tomto zápise o narození dcery uvedena i pod svým romským jménem – Panuša.³⁴ V dalších nalezených záznamech bývá matka A. Ištvana uváděna již převážně jako Terezie. V domobraneckém listu jejího syna A. Ištvana, vyplněném starostou obce Kynice (dnes Knínice) dne 13. 5. 1915 a dále v rakousko-uherské vojenské kartě je uvedena opět svým jménem: „matka[:] Terezie Ištvanová“ a stejným rukopisem je na kartě poznámka „pobyt 13/5. 1915 Kynice Vosoudov“.³⁵ Zatím se mi nepodařilo identifikovat její případné další děti. Syna Adolfa porodila Terezie Ištvanová ve vězení v Jihlavě, kam byla odsouzena Krajským soudem v Jihlavě dne 2. 8. 1880 na dobu 7 měsíců pro potulku a opakovanou krádež (tentokrát jako spolupachatelka krádeže několika hrnců mléka a jednoho králíka ze dne 25. dubna 1880).³⁶ Kdy a kde zemřela, se mi zatím vypátrat nepodařilo. Je ovšem jisté, že se nedožila svatby svého syna Adolfa v říjnu 1916, tedy zemřela nejpozději ve věku 60/61 let.

Informace k dětství a mládí A. Ištvana jsou spíše sporadické. Po zápisu v MN je zatím nejstarším nalezeným dokumentem s uvedením jeho jména soupis vojenských branců z roku 1899, se záznamy odvodní komise – patrně z r. 1903 (A. Ištvanovi bylo 23 let). Tehdy odveden nebyl, u jeho jména jsou poznámky: „ku zbrani neschopen“, „k bran. službě neschopen“ a „z vojska propuštěn“.³⁷ Dne 27. 6. 1908 byl v Knínicích A. Ištvanovi a (jeho budoucí ženě) Marii Malíkové (nar. 1887) vydán domovský list.³⁸ Patrně tedy tou

32 K různým jménům matky A. Ištvana se nabízí jako možné vysvětlení, že užívala jiné jméno úředně a jiné v domácím prostředí. Nejen Marie, ale i Eduard byla mezi bohusoudovskými Romy běžná jména. Formulář byl vyplněn v r. 1917 (viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvana, nar. 1880, nefoliováno), v této době žili v Bohusoudově evidentně dva Eduardové a několik Marií.

33 Měla starší čtyři bratry a dvě sestry. Jedna ze sester, nar. 1849, již dostala jméno Marie – viz SOKA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, Bohusoudov, r. 1880, inv. 2118, snímek 39 (dostupné na: <https://digi.ceskearchivy.cz/638880/39/2451/1981/29/0>). Její mladší sestra, pozdější matka A. Ištvana, je v tomto sčítacím archu zapsaná již jako Terezia s chybným rokem a správným místem narození – 1857 v Dačicích (tamtéž).

34 SOA Třeboň, Sběrka matrik, FÚ Dačice, MN, 1783–1855, Kniha 5, fol. 347.

35 Viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvana (nar. 1880), nefoliováno. Z této poznámky usuzuji, že matka A. Ištvana, Terezie Ištvanová, dne 13. 5. 1915 ještě žila, nebo aspoň úřady neměly doklad o jejím úmrtí.

36 MZA Brno, C47 – Krajský soud Jihlava (1850–1949), soudní spis C 1880/1992, kart. 550, I. manipulace, nefoliováno.

37 SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 33, karton 2, Vojenské seznamy domobranců 1865–1930, ročník 1880, nefoliováno. Datování uvedeno dle vojenských záznamů – Kmenový list (VÚA-VHA Praha).

38 SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 8, fol. 3.

dobou již žili spolu. Dalšími dokumenty zmiňujícími jeho jméno jsou soupisy moravských „Cikánů“ z let 1909 a 1910. V obou je uveden jako sedmý ze 72 bohusoudovských Romů, v prvním z nich je i poznámka, že byl osmkrát trestán, že žije neznámo kde a je bez zaměstnání.³⁹ Ani v jednom z nich jeho budoucí manželku Marii, ale ani jeho matku Terezii (resp. Marii, pokud by byla pod rodným jménem), nenacházím, je zde ovšem uvedena nemanželská dcera jeho družky, Františka Malíková, nar. v Bohusoudově v r. 1906 a pobývajících u příbuzných.⁴⁰

S Marií, roz. Malíkovou (ač zapsanou jako Malou), se Adolf Ištvan oženil dne 10. 10. 1916 v Novém Rychnově,⁴¹ tedy již za války. I ona pocházela z bohusoudovské rodiny, její matkou byla Františka Malíková (nar. 1873), dcera Kateřiny Malíkové (nar. asi 1837).⁴² V zápise o sňatku je matka Marie Malé uvedena – stejně jako při jejím narození – coby „tulačka, dělnice z Vozandorfu“, tedy zapisující opsál údaje z křestního listu (při tom v době sňatku nejstarší dcery, Marie, byla Františka již provdaná za otce svých dětí, obchodníka s nádobím, Martina Svobodu, a žili se svými šesti dětmi ve stejném městečku, kde se konala svatba, v Novém Rychnově č. 108, tedy v místním tzv. chudobinci⁴³). I Adolf Ištvan a jeho manželka Marie byli v den svatby zapsáni jako obchodníci s nádobím a mají uvedené stejné bydliště (N. Rychnov č. 108, a to stejně jako jeden z jejich svědků, Jakub Nespěšný, taktéž obchodník s nádobím).⁴⁴ Marii bylo tehdy 27 let a Adolfovi 36 let. Již v době svatby měli manželé s jistotou dva syny, Václava (nar. 1908) a pětíměsíčního Karla (nar. 1916), Marie navíc i zmíněnou dceru Františku, která však žila u příbuzných v Bohusoudově.⁴⁵ Po válce se jim narodili ještě Eduard (nar. 1919 v Novém Rychnově) a Marie (nar. 1929 v Bohusoudově).

Nový Rychnov se stal rodině A. Ištvana domovem pro celé válečné období. Zde začal v září 1916 jejich nejstarší syn chodit do školy – zapsán nebyl

39 MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403.

40 Tamtéž, fol. 403–406.

41 SOA Třeboň, FÚ Nový Rychnov, MO, 1883–1917, Kniha 20, snímek 250.

42 Marie „Malá“ se narodila dne 24. 11. 1888 ve Zbylích č. 5 (okr. Jihlava; viz MZA Brno, fond E 67 Sbírka matrik, římskokatolický FÚ Branišov, sign. 6239, MN, 1846–1897, s. 100). Protože jak její matka Františka, tak i babička Kateřina byly jinde zapisovány jako Malíkové, patrně zde, v zápisu o narození, došlo ke změně (zkomolení) příjmení na Malá – pod tímto příjmením se Marie později také vdávala a takto byla uváděna v mnoha úředních dokumentech, ovšem zapisovaná je též jako rozená Malíková, či roz. Svobodová.

43 Viz např. SOKA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, inv. č. 99, karton 12, fol. 4 a Tamtéž, inv. č. 98, karton 12, fol. 131.

44 SOA Třeboň, FÚ Nový Rychnov, MO, 1883–1917, Kniha 20, snímek 250. Stejně bydliště má Adolf Ištvan uvedený ještě v srpnu 1919 – na dokladu „Demobilizační záznam“ (VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvan nar. 1880).

45 Až po válce, s jistotou od r. 1921, žila v domácnosti své matky a jejího manžela, Adolfa Ištvana, v Bohusoudově – viz dále.

pod jménem Václav, ale Vincent Malík, syn Františky Malíkové. Namísto otce byl uveden jako poručík Martin Svoboda⁴⁶ (patrně jeho děda⁴⁷).

4 Ze záznamů z 1. svět. války

Z vojenských záznamů se dozvídáme, že na frontu A. Istvan narukoval na podzim r. 1915, v listopadu 1916 byl zařazen do válečné zóny, v březnu 1917 byl převelen z ppl. č. 100 do ppl. č. 81 a nejpozději 20. srpna 1917 padl do italského zajetí v bitvě u Sela. Odtud byl převeden na samý jih Itálie, do zajateckého tábora v Padule, kde bylo postupně soustředěno asi 17 500 zajatců (Klípa 1993: 69). A právě v tomto táboře pobýval v době, kdy byla italskou vládou uznána italská legie.

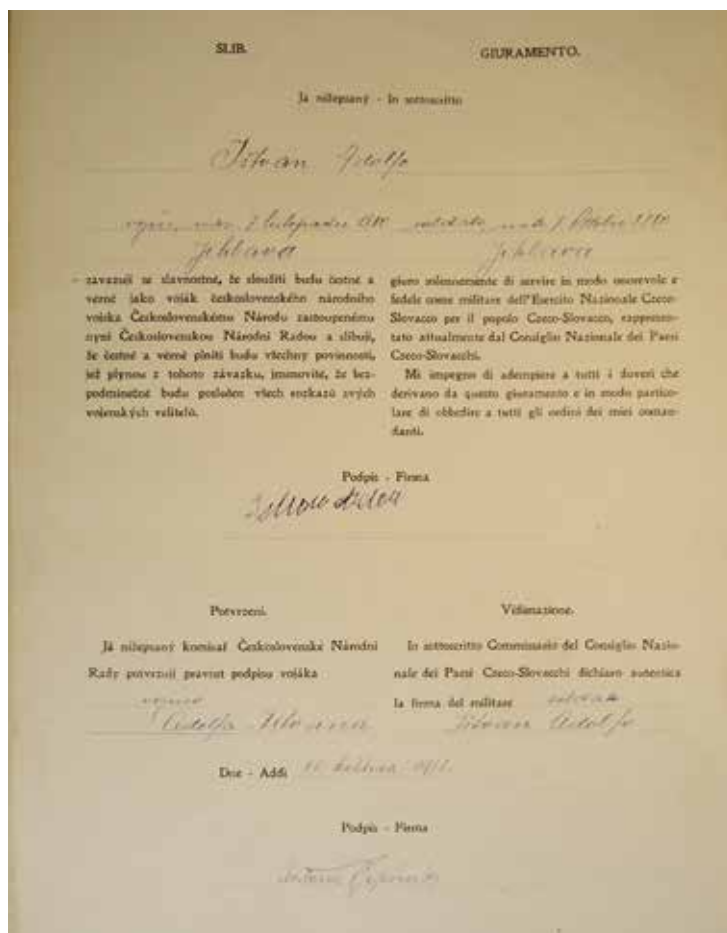
Vznik této legie byl – na rozdíl od ruských a francouzských – poměrně zdoluhavý. K ratifikaci dohody mezi italskými a československými představiteli došlo až 21. dubna 1918. Ovšem již po předběžném schválení legie mohl probíhat nábor mezi zajatci, k němu docházelo na přelomu března a dubna 1918 (Klípa 1993: 69). Adolf Istvan se do legií přihlásil 12. dubna 1918, svůj vstup stvrdil slavnostním slibem dne 18. dubna 1918⁴⁸, tedy tři dny před oficiální ratifikací vzniku této legie. Pro přesnější představu je vhodné dodat, že legie v Itálii se začaly formovat již v lednu 1917, v říjnu 1917 měly již přes 3 000 mužů a do února 1918 se rozrostly na 9 000 členů. Krátce po prvních úspěšných jednáních (především M. R. Štefánika) s čelními představiteli Itálie (v čele s premiérem a králem) počaly na konci března náborů v zajateckých táborech a tato část legií se během několika týdnů rozrostla na 18 000 mužů (Klípa 1993: 34–39), k nim postupně přibývali ještě další.

Z vojenských záznamů vyplývá, že v rakousko-uherské armádě sloužil A. Istvan v hodnosti pěšáka v 81. pěším pluku, v kartě legionáře je zmíněno, že byl dvakrát zraněn a také že „jezdí na koni“. Po vstupu do legií byl dne 1. 5. 1918 zařazen jako pěšák k 32. pluku a 3. 11. 1918 byl předán k 33. pluku – oba tyto pluky se účastnily střežení linie na řece Piavě, tedy A. Istvan se účastnil služby patrně zde. Do nově vzniklého Československa přijížděli italští legionáři v prosinci roku 1918. Kdy a jak se A. Istvan dostal domů za rodinou, není zaznamenáno. Je možné se domnívat, že se spolu se svým 33. plukem (jenž se stal součástí 7. praporu) účastnil ještě obsazování Slovenska na přelomu roku 1918/1919 (Solpera: 2014: 32), význam této mise bývá u hodnocení italských legionářů vyzdvihován (např. Michl 2008: 21). Další osobní záznamy ve spise

46 SOKA Pelhřimov, MŠR Nový Rychnov, Matrika žáků 1910–1920, nefoliováno, č. záznamu 2600.

47 S jistotou byl Martin Svoboda manželem Vincentovy babičky Františky, roz. Malíkové, s velkou pravděpodobností i otcem její prvorozené dcery Marie, roz. Malé, provdané Istvanové, kterou ovšem nelegitimizoval. Indicií pro otcovství jsou záznamy z meziválečného období, v nichž byla Marie Istvanová uváděna též jako roz. Svobodová.

48 Oba uvedené údaje – viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Karta legionáře – A. Istvan nar. 1880.

Obr. 6 – Slavnostní slib legionáře Adolfa Ištvana, 1918 | Uloženo ve VÚA-VHA Praha, fond KLEG

Obr. 7 – Italský dokument vojáka Adolfa Ištvana, 1918 | Uloženo ve VÚA-VHA Praha, fond KLEG

se týkají až demobilizace a propuštění A. Ištvana do civilu. Od 30. července 1919, kdy byl demobilizován, byl A. Ištvan postupně překládán k různým útvarům a v r. 1923 byl převeden do záloh jako voják.

Za svou službu v Československých legiích byl A. Ištvan také symbolicky oceněn: zaprvé povýšením – jeho nejvyšší dosažená hodnost byla „střelec I. praporu 33. pluku Č. L.“, a zadruhé dvěma oceněními – obdržel „revoluční stužku“ a „ital. stužku za 6 měs. pobyt v poli“.⁴⁹

Zajímavé je, že zatímco při nástupu do války (1915) je svým civilním povoláním uveden jako „*Tagelöhner*“ (nádeník) a v italském formuláři (vyplněném v r. 1917) jako „*comerciante*“ (obchodník), v demobilizačním záznamu (12. 8. 1919) je zapsán jako „obuvník“. Že se v poválečné době živil jak výrobou bot, tak i jejich prodejem a obchodováním s nádobím, je zřejmé i z dalších záznamů (v letech 1918–1938 je střídavě zapisován jako „obuvník“, „bačkorář“, „trhovec“ a „obchodník nádobím“, ovšem též jako „dělník“ – viz dále).

5 Život v meziválečném období

Lze předpokládat, že účast v Československých legiích mnohým vojákům pomohla k jisté poválečné sociální mobilitě, mohli být zapojeni do rekvalifikačních kurzů, zaměstnání ve státních úřadech, vést živnosti např. v podobě trafiky, stavěly se legionářské domky. Tato opatření byla podporována legislativou, státními úřady (KLEG,⁵⁰ od r. 1927 působily Sociální ústav legionářský, Podpůrný fond legionářský při MNO atd. – více viz Michl 2008: 11) i nestátními spolky. V poznatcích o A. Ištvanovi se mi však žádné konkrétní zvýhodnění či snahu o zajištění jeho živobytí doložit nepodařilo. Nebyl zařazen do kurzu, v němž by se pro některé místo ve státním aparátu zaškolil. Není ani zmínka o jeho případných žádostech o umístění v zaměstnání. V obecních spisech z AO Knínice jsem žádnou zmínku nenalezla a v jedné knize z AM Nový Rychnov je sice záznam z 21. 7. 1919, že na Zemský inspektorát pro zaopatření práce v Českých Budějovicích „oznamuje se, že zde žádných míst pro legionáře není“,⁵¹ ovšem tato zmínka nebude patrně souviset s návratem A. Ištvana do civilu (v té době se každý měsíc okresní úřady dotazovaly ve všech obcích, kde je jaké volné místo pro umístění vracejících se legionářů, jak vyplývá z dalších záznamů).

49 O ocenění dalších romských legionářů – viz Viková 2018b.

50 Kancelář čs. legií při MNO ČR se sídlem v Praze a pobočkami v několika dalších městech působila prakticky celé meziválečné období. Jejím hlavním smyslem bylo dohlížet na uplatňování zákonů a nařízení, které zvýhodňovaly postavení legionářů v republice (např. v přijímání do zaměstnání) a řešit jejich žádosti či potřeby (mj. vydávala legionářské průkazy apod.).

51 SOKA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, inv. č. 30, kniha 26, j. č. 465.

Krátce po návratu A. Ištvan z vojny se jeho rodina stěhovala z Nového Rychnova do Bohusoudova. Jednak je o tom v archiváliích Nového Rychnova zachován stručný záznam⁵² a jednak je ve sčítacích operátech pro Bohusoudov na přelomu let 1920/21 rodina zapsána již zde. A. Ištvan je uveden jako obuvník a majitel domu „Bohusoudov č. 25“,⁵³ v němž kromě manželky a tří synů (Václava, Eduarda a Karla) žily též „teta“ Leonora (v MZ zapsaná jako Eleanora) Malíková (1843–1921⁵⁴) a „schovanka“⁵⁵ Františka Malíková (nar. 1906).⁵⁶ Jak již bylo zmíněno, o pár let později do rodiny Adolfa Ištvan přibyla ještě dcera Marie (nar. 1929). Zda v meziválečném období žila rodina stále ve stejném domku, není zcela jisté. Později jsou totiž její příslušníci zapisováni s adresou Bohusoudov č. 1.⁵⁷

Do meziválečného období spadá i narození prvních vnoučat manželů Ištvanových. Zatím se podařilo dohledat šest dětí nejstarší Františky (nar. 1906) a tři děti Vincenta Svobody (dříve Václava/Vincenta Malíka), další dva vnuci, synové nejmladšího Eduarda, se narodili již za Protektorátu, v letech 1941 a 1942.

5.1 Způsob obživy A. Ištvan v meziválečném období

A. Ištvan se v meziválečném období živil oficiálně jako výrobce bačkor a obchodník (prodával na trzích nádobí a po domácku vyrobené bačkory). Tato živnost byla psána na jeho manželku, Marii Ištvanovou. V knize vydaných živností na okresním úřadě Dačice byla v letech 1896–1940 schválena živnost bohusoudovským Romům pouze sedmkrát, z toho dvakrát Marii Ištvanové, manželce A. Ištvan.

52 „Adolf Ištvan [...] odstěhoval se s rodinou 14/12. 1919“, viz SOKA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, inv. č. 13, kniha 9.

53 Ač v soupise měl dům přiřazeno číslo, stále se jednalo o domek v osadě, kde domy zjevně neměly oficiální číslování; samotná vesnička měla tou dobou čísel 19, od č. 20 se jednalo o domky, popř. domácnosti v kolonii (celkem jich v r. 1920/1921 bylo ve sčítacím operátu uvedeno devět).

54 Úmrtí E. Malíkové – viz záznam v MZ (SOA Třeboň, Matrika Budeč, MZ, 1873–1924, Snímek 106).

55 Resp. již zmíněná nejstarší dcera Marie Ištvanové, manželky A. Ištvan.

56 SOA Třeboň, SOKA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, r. 1921, okr. Dačice, Bohusoudov č. 25, i. č. 2132, s. 7, snímek 49. Dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/637934/49/1135/2889/100/0>

57 Dům Bohusoudov č. 1 dodnes stojí, a to uprostřed obce, a místní jej ještě dnes nazývají „hájenkou“. Udaná adresa mohla znamenat, že si obyvatelé osady nechávali posílat korespondenci do hájenky, ale ještě pravděpodobnější je, že domky v romské kolonii měly dvoje (v obou případech patrně neoficiální) číslování. Je zjevné, že jednou je domek A. Ištvan označen číslem 25, ale jindy je označen jako „Osoudov – Cikánský tábor č. 1“ – např. v seznamu z r. 1932, kdy bylo domků již 12 a vedle nich ještě několik obytných vozů (SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 11, kniha, nefoliováno, Seznam osob chudinské péče). Ve stejné době jsou ovšem v matričních zápisech všichni obyvatelé romské části Bohusoudova zapisováni s bydlištěm „bouda u lesa“ (viz např. SOA Třeboň, FÚ Budeč, MO, Kniha 9A, 1900–1939, snímek 130, zde i podpis A. Ištvan), čísla domků začal do matrik zapisovat pan farář, Metod Švéda, až na konci 30. let, ovšem uváděl čísla vyšší (nad 19). Přitom ve stejné době si učitelé ve škole v Horní Slatině (kde náboženství vyučoval právě farář M. Švéda), zapisovali adresy romských dětí z Bohusoudova s čísly od 1.

Podruhé si o koncesi požádala 19. 2. 1925, uznána jí byla 30. 3. 1925 na „prodej kamenného, hliněného kuchyňského nádobí a soukenných papuč v místě jakož i na výročních trzích a poutích“ a tato živnost jí byla ponechána (zrušena byla až 23. 9. 1948 – dávno po její smrti).⁵⁸

Je ovšem jisté, že se rodině nedařilo uspokojivě (a legálně) si zajistit základní potřeby. Jednak byla (dle knícké úřední knihy z r. 1932) zahrnuta mezi chudé rodiny, které vyžadují sociální pomoc (včetně hrazení případných zdravotnických poplatků),⁵⁹ jednak je její tíživá situace zjevná i z několika záznamů trestů. K majetkové protiprávní činnosti se uchýloval převážně otec rodiny, Adolf Ištvan, nejstarší (resp. manželčina) dcera Františka a nejstarší syn, v těchto záznamech již uváděný většinou jako Vincent (popř. Čeněk) Svoboda.⁶⁰ Většinou se jednalo o drobné krádeže s trestem 1 den až 1 týden vězení, ovšem Adolf Ištvan byl v r. 1925 za opakovanou krádež odsouzen Jihlavským krajským soudem dokonce k deseti měsícům těžkého žaláře.⁶¹ Zajímavé je, že navzdory těmto trestům nebyl A. Ištvanovi zrušen status legionáře.⁶²

Na jedné straně si můžeme klást otázku, zda se jako sice pravděpodobně gramotný legionář, ale bez ukončeného základního vzdělání, mohl A. Ištvan ucházet o zaměstnání ve státních službách. Na druhé straně je z analyzovaných záznamů o jeho životě patrné, že se snažil, byť ne zcela úspěšně, živit svou rodinu legálně – a to nejen jako trhovce a výrobce bačkor. Jednak pamětnice M. Bánovičová zmiňovala sběr lesních plodů a donášky dříví, za které byli Romové svými neromskými sousedy odměňováni drobným obnosem nebo potřebnými potravinami,⁶³ zároveň měli romští osadníci před válkou také vlastní drobná hospodářství (většinou chov drůbeže). Dozvídáme se o nich v protokolech o trestech, kde je v srpnu 1939 zapsáno několik podobných obvinění, jedno z nich na jméno A. Ištvana se zněním: „jeho slepice činily škodu na polích občanů osoudovských“. Na téže straně je zapsána

58 SOkA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, inv. č. 98, záznam Kynice č. 17.

59 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 11 – zde má A. Ištvan pořadové číslo 1.

60 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 29, karton č. 1, Trestní listky, nefol.

61 MZA Brno, C 47 Krajský soud Jihlava, soudní rejstříky, III. manipulace, kn. č. 121, 122 a 147. Spisy se nedochovaly.

62 Jiní legionáři měli za spáchání podobných činů krom obvyklých trestů (vězení a dočasné zbavení volebního práva) i trest speciální: zrušení statusu legionáře (např. VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis legionáře – Murka František, nar. 18. 11. 1893). Ke zbavení statusu legionáře došlo na základě § 15 zákona 282/1919, který jmenuje jako jeden z důvodů pro zrušení legionářských výhod legionáři jeho odsouzení. Současně upravuje způsob provedení: „Zánik práva [...] budiž poznamenán v seznamu průkazů § 7. a vydaný průkaz budiž majiteli odebrán“ (Poslanecká sněmovna parlamentu, Digitální knihovna 1918-1919).

63 Rozhovor s pamětníci ze dne 18. 9. 2018.

i výpověď obviněného: „Slepice moje žádné škody neučinily (mám 2 a 2 kuřata). Před mým stavením jsou pole nepoškozeny, což jejich vlastníci sami prohlásili,“ a podepsán je vlastnoručně Adolf Ištvan.⁶⁴ Způsob života v romské kolonii v meziválečném období si můžeme představit i díky záznamům v pokladní knize chudinského fondu, z nějž vyplývá, že někteří Romové – majitelé vozu a koně – zajišťovali pro vesnici odvoz chudých nemocných do nemocnice.⁶⁵ Z porovnání záznamů vyplývá, že pokud dopravu hradila obec neromským sousedům, platila 60–150 Kč a pokud Čs. červenému kříži (sanitce), platila dokonce 150–250 Kč, ovšem romským dopravcům platila jen 15–60 Kč.⁶⁶ Z těchto záznamů se zdá, že bylo pro obec výhodné, když dopravu zajišťovali romští sousedé, protože náklady na chudé se jí tím snížily. A. Ištvan sice mezi dopravci (příjemci peněz) nefiguruje, ale opakovaně je v pokladní knize uvedena odměna za dopravu vyplacená Marii Ištvanové (mohlo se jednat o jeho manželku). Z nastíněných způsobů obživy je zřejmé, že se A. Ištvanovi dařilo jakž takž přežívat, ale nikoliv zbohatnout, zajistit si jistý stálý příjem, či získat nějaký nadbytek. Život venkovské chudiny byl velice nejistý a závislý na momentální úrodě a štedrosti bohatších hospodářů i finanční situaci obce.

5.2 Korespondence A. Ištvana z meziválečného období

Jedinými přímými doklady svědčícími o snaze A. Ištvana zlepšit svou situaci skrze využití své legionářské minulosti jsou jeho vlastní dopisy uložené v legionářském spise „Adolf Ištvan. nar. 1880“⁶⁷ a týkající se již zmíněných pojistek, jež měly být italským legionářům (kteří si je uzavřeli) za určitých podmínek proplaceny,⁶⁸ a dále záznamy o dopisech – žádostech o podporu – zaslanych na prezidentskou kancelář.⁶⁹

Kolik podobných žádostí A. Ištvan během meziválečného období odeslal, se dnes již asi nedozvíme. Nevíme, zda také žádal o zaměstnání ve státních

64 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 29, karton č. 1, Trestní lístek z 15. 8. 1944, nefol.

65 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 63, Kniha – Pokladní deník chudin. fondu 1911–1949.

66 Z uvedených záznamů nevyplývá, zda romští a neromští sousedé měli podobné či různé náklady, zda neromští dopravci poskytovali odvoz autem, který mohl být nákladnější (o pohonné hmoty či o mýtné). Není tedy možné ze zjištěných poznatků nařknout obec, že romské dopravce obírala o odměnu, resp. že bohatším dávala více a chudším méně. Je ale pravděpodobné, že pro obec byla doprava nemocného do nemocnice romským dopravcem výhodnější, a proto není divu, že se tento způsob dopravy vyskytoval s přibývajícimi roky častěji. A stejně tak i pro romské sousedy mohla být tato příležitost možným (byť asi ne příliš výnosným) privýdělkem.

67 VÚA-VHA Praha, KLEG, osobní spis Adolfa Ištvana nar. 1880, nefoliováno.

68 O životních pojistkách romských legionářů více viz Viková 2018a.

69 AKPR Pražský Hrad, (v r. 1944 skartovaný) spis M 31050/35, který obsahoval dokumenty z let 1928–1935. Jednotlivé záznamy o předchozích žádostech se nacházejí pod ev. čísly M 8438/28, M 29825/33 a M 8482/34.

službách či jako obecní sluha. Nalezeny byly zatím jen tyto jeho žádosti či záznamy o nich (řazeno časově – datum značí den, kdy byl dopis napsán, a pokud nebylo uvedeno, je datum dnem doručení žádosti):

- 3. 7. 1923 – žádost o proplacení pojistek – zasláno do kanceláře KLEG,
- 14. 3. 1928 – žádost o podporu zasláná do Kanceláře prezidenta republiky (dále jen KPR),⁷⁰
- 28. 12. 1933 – žádost o podporu zasláná tamtéž,
- 10. 3. 1934 – žádost o podporu zasláná tamtéž,
- 23. 12. 1935 – opět žádost o podporu zasláná na KPR a
- 19. 11. 1936 – žádost o proplacení pojistek zasláná na KLEG.⁷¹

Co přesně stálo v dopisech na KPR, nevíme, v knihách příchozí i odchozí pošty je pouze záznam, že se KPR dotazovala patrně na „zachovalost“ A. Ištvana na okresním úřadu v Dačicích.⁷² Reference z Dačic byly patrně příznivé, neboť dne 20. 3. 1934 byl na obecní úřad v Knínicích doručen z Okresního úřadu v Dačicích obnos 50 Kč jako „dar prezidenta republiky“ na oděv „pro dívky Adolfa Ištvana“.⁷³ Po přijetí 50 Kč obcí Knínice následuje v Pokladním deníku záznam, že byl obnos odevzdán (patrně krejčímu): „Karáskovi Ant. – Knínice: na účet za prádlo pro dívky Ad. Ištvana – 50 Kč“.⁷⁴

V obou dopisech zaslaných na KLEG tento bývalý italský legionář žádal o proplacení pojistky s osobním zdůvodněním. Starší je psán rukou, novější na stroji (vlastnoručně je v něm pouze podpis). Ač z několika archivních dokumentů vyplývá, že Adolf Ištvan uměl číst i psát,⁷⁵ nelze tvrdit, že se v dopise z roku 1923 nalézá jeho rukopis: písmo neodpovídá jeho předchozím podpisům (dopis včetně podpisu je psán více ležatým písmem a v psaní cvičenou rukou, zatímco podpisy na smlouvě při vstupu do legií z roku 1918, stejně jako další podpisy nalezené v MN, v MO či v policejních protokolech, jsou psány kostrbatým písmem, jako by svůj podpis psal pomalu). V několika matričních záznamech je podepsán dokonce jen třemi křížky. Tato skutečnost ovšem může svědčit i o přístupu zapisujícího, M. Švédy, k některým

70 V r. 1928 v záznamu o odpovědi byl A. Ištvan zapsán jako „dělník“. Jak píše i C. Nečas, převážná část Romů z Bohusoudova se již před 1. svět. v. živila jako námezdní dělníci především v lese a na cestách, dívky pak jako pomocnice v domácnosti (Nečas 2005b: 75–76).

71 V osobním spise A. Ištvana (VÚA-VHA Praha, fond KLEG) se nachází složka vložená sem v r. 1936 (na MNO, odboru „KLEG, oddělení S-6“ vedená pod čj. 58446) nazvaná „Ištvan Adolf, ital. pojistka“.

72 Celý záznam zní: „okr. pol. spr. Dačice – Adolf Ištvan, leg., podp. vyšetř.“ (AKPR, záznam čj. M 29825/33 z 28. 12. 1933, odpověď z Dačic byla evidována dne 10. 3. 1934 pod čj. M 8482/34).

73 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 63, fol. 34.

74 Tamtéž.

75 Kdyby psát neuměl, bylo by to uvedeno v jeho osobním spise – u jeho podpisu není uvedeno, že by jej podepsal někdo jiný (jak tomu v takových případech bývá), dále ve Sč.Op. z roku 1921 je přímo u jeho jména i jména jeho manželky, syna Václava a schovanky v kolonce „Znalost čtení a psaní“ poznamenáno „čistí a psátí“ (zatímco u dětí mladších 6 let a u tety Leonory Malíkové, nar. 1851, je políčko proškrtnuto) – viz SOA Třeboň, SOkA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, Bohusoudov, 1921, inv. č. 2132, snímek 49.

99

Kancelář Co. Legu
v Praze.

Dovoluje si Vám tímto oznámiti
se mámi v legaci vstoupil do Chlapecké školy
příslušný k nárokové a službu na 300 kor
byl jsem u 33. roční v Písku od roku 1911
do přechodu, a nyní příslušný mám by sloužit
do školy pro děti, a nyní příslušný mají
bylo uplatnění, a je to vše jsem byl nasazen
a nemohu pracovat a mám to nasazení
dítě, do dovoluje se takové záležitosti
a nyní příslušný má být směřuje by
jsem v záležitosti této se mám v
příslušný škole, a to vše jsem byl
takže finanční věci a peníze
byly jsem v takové škole
se mám v své škole.

A tímto, na podporu
a oběť

7-208/11

1051
14

Kdo
11/7/17

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

Lada Viková | Adolf Ištvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy | 37

Dopis č. 1 – žádost A. Ištvana o proplacení pojistky z roku 1923:

„P.T.

Kancelář Čs. Legií v Praze

Dovoluji si Vám tímto oznámiti, že mám co legionář od Italské vlády pojistky 1. na 1000 Lir a druhou na 500 Lir, byl jsem u 33. Legií v Itálii od roku 1919⁷⁶ až do převratu, a ony pojistky nám byly dány za doby služby při Legií, a ony pojistky mají nám býti vyplaceny, a jelikož jsem teď nedůžlivý a nemohu pracovati a mám 4. nezaopatřené dítky, tak dovoluji se laskavě tázati, zda-li by ony pojistky mě teď mohly býti vyplaceny a zároveň prosím o sdělení, kde se mám o peníze za ony pojistky hlásiti, neb teď nacházím se v těžké finanční krizi a peněz nutně potřebuji, tak prosím o laskavé brzké sdělení, kde se mám o vše hlásiti.

S úctou a bratrským pozdravem

*Adolf Ištvan, Vosoudov u Budče, Morava
[přiloženy jsou] 1 známka na odpověď a obálka“*

Co se týče čtyř zmíněných dětí, patrně měl na mysli Václava (= Vincenta, resp. Čenka), Karla, Eduarda a také Františku, nejstarší dceru manželky Marie.

Na tento dopis přišla A. Ištvanovi patrně krátká odpověď, jejíž koncept se ve složce nachází: „Br. Ištvan Adolf, Vosoudov u Budče, Morava// Ku Tvému dopisu sdělujeme, že italské pojistky jsou splatny po dožití 30 let ode dne vydání, tj. r. 1948, neb v případě úmrtí pozůstalým. S...“ Na konceptu je uvedena poznámka: „známku a obálku má“, z čehož lze vyvodit obeznámenost A. Ištvana (resp. jeho pomocníka) s podmínkami korespondence s KLEG (tazatel musel ke svému dotazu připojit i obálku se známkou).

Pro srovnání také druhou žádost A. Ištvana – psanou již na stroji, a to o dvanáct let později – uvádím zde v plném znění.

Dopis č. 2 – žádost A. Ištvana o proplacení pojistky z roku 1936 (viz obr. 9):

„V Osoudově dne 19. 11. 1936

P.T.

Podepsaný bývalý italský legionář Adolf Ištvan, t.č. bytem Knínice, okres Dačice, pošta Budeč prosím tamní úřad o následující sdělení.

V roce 1918 obdržel jsem od Italského krále za vykonané válečné služby dvě životní pojistky, a to číslo 6105 na 500 Lír a číslo 8802 na 1.000 Lír vydané v Římě dne 1. ledna 1918.

Tyto pojistky mají býti splatny asi po 18 letech.

V důsledku toho prosím tamní kancelář čs. legií o sdělení zda uvedené pojistky dostanu vyplaceny, neb co mám podniknouti, abych je dostal vyplatit.

Za prokázanou službu předem děkuji a znamenám se

Adolf Ištvan

Knínice, pošta Budeč, okres Dačice“

⁷⁶ Správně měl být uveden rok 1918.

V Osooudově dne 19.11.1936.

P. T .

Podepsaný bývalý italský legionář Adolf Ištvan .t.č.bytem Knínice, okres Dačice, pošta Budeč prosím tamní úřad o následující sdělení.

V roce 1918 obdržel jsem od Italského krále za vykonané válečné služby dvě životní pojistky, a to číslo 6105 na 500 Lir a číslo 8802 na 1.000 Lir vydané v Římě dne 1.ledna 1918.

Tyto pojistky mají být splatny asi po 18 letech.

V důsledku toho prosím tamní kancelář čs.legií o sdělení zda uvedené pojistky dostanu vyplaceny, neb co mám podniknouti, abych je dostal vyplatit.

Za prokázanou službu předem děkuji a znamenám

ss

Adolf Ištvan,

Knínice, pošta Budeč,
okres Dačice.

...Adolf Ištvan.....

823

1051
74

Zůstane ve spise

845744/23

74

Obr. 9 - Žádost o proplacení pojistky, 1936 | Uloženo ve VÚA-VHA Praha, fond KLEG

V tomto druhém dopise již legionář nepopisuje aktuální situaci své rodiny. Zda si chybně zapamatoval nebo přečetl údaje z prvního dopisu, kde se kromě lhůty 30 let psalo též o roce 1948, nebo zda šlo o vědomý pokus domoci se v r. 1918 příslibených peněz, dnes již zjistit nelze. Podobných žádostí dostávali „na KLEGu“ evidentně hodně, což se zračí i v obsahu odpovědi –

viz obr. 10. Z jejího znění je patrné, jaké další otázky legionáři pokládali (mezi odpověďmi zaznává: pojistky nelze prodat, zálohy ani půjčky se na ně neposkytují, ale též instrukce, jak postupovat v případě úmrtí držitele pojistek).

Obr. 10 – Odpověď
na žádost A. Ištvanu,
1936 | Uloženo
ve VÚA–VHA Praha,
fond KLEG

Že se Adolf Istvan vyplacení svých pojistek nedočkal, je zřejmé. Namísto očekávané odměny se stal obětí rasové persekuce. Není ani doklad o tom, že by se o pojistky hlásil někdo z potomků.

Podotýkám, že A. Ištvan nebyl jediným romským legionářem, který očekával zlepšení své situace díky vyplacení italské životní pojistky. Podobné žádosti zasílal i Štěpán Holomek z Kunovic, jenž ve svém třetím dopise žádajícím o proplacení, zaslaném na MNO, píše o své obtížné situaci a argumentuje: „za takové věci, které trpím pro budoucí pokolení i pro Vás, nemůžu být chudásem“.⁷⁷ Z jeho formulace vyplývá, že se před úřady prezentoval jako oběť, poškozený, a to vlivem svého bojového nasazení v Československých legiích (neb následkem válečných zranění nemohl pracovat), a sice pro budoucnost společnosti: tím, že se zapojil do legií, pomohl vybojovat společenskou změnu, aby se dalším pokolením žilo lépe. Bohužel, ani jemu KLEG nepomohla, navíc i tento legionář byl odvezen do KT v Auschwitz-Birkenau IIe – zapsán je pod č. Z-1070 (Nečas 1992: 85). A ani on věznění nepřežil (datum a místo úmrtí mi však nejsou dosud známé).

5.3 K sociálnímu zařazení A. Ištvana: „cikánský legionář“, „legionář“ nebo „cikán“?

Na začátku výzkumu jsem si kladla otázku, jaké postavení měl v meziválečném období „cikánský legionář“. Očekávala jsem, že se v archiváliích ve fondu obce Knínice nalezne více zmínek o legionářském statusu Adolfa Ištvana. Archivním bádáním se sice podařilo doložit, že o jeho legionářském působení lidé v obci věděli, ale v zápisech o něm (a patrně i v jednání s ním) se to nijak zvlášť neprojevovalo. Prakticky žádný ze záznamů, které ho zmiňují, neobsahuje žádné indicie poukazující na status legionáře, a už vůbec nesvědčí o jakémkoliv výlučném postavení. Jeho výlučnost je dána snad jediné tím, že jako obyvatel možná prvního domku od vesnice (resp. domku s nejnižším číslem) bývá uváděn v soupisech „cikánů z Osoudova“ – buď on, nebo jeho manželka – na prvním místě.

Můžeme se domnívat, že byl legionářský status A. Ištvana probírán např. ve chvíli, kdy obec obdržela z prezidentské kanceláře peníze na ošacení jeho dětí. V zápise v pokladním deníku se sice nepíše, že je tento dar spojen s jeho legionářským statutem, ale protože A. Ištvan žádal o podporu coby legionář, z prezidentské kanceláře byla dotazována jeho zachovalost a následně mu byla odeslána částka, v průvodních dopisech byl patrně důvod daru zmíněn, čímž mohl být jeho legionářský status symbolicky potvrzen. Zatím jediným dokladem povědomí lokálních úřadů (resp. zaznamenávajících úředníků) o legionářské minulosti Adolfa Ištvana je zmínka z r. 1946, kde v záznamu o vydaném potvrzení, že v KT zemřela Františka Ištvanová, nar. 1906, je tato zemřelá uvedena jako dcera matky: „Marie Ištvanová vulgo legionářka“⁷⁸. Přízvisko „legionářka“ (coby

77 VÚA-VHA Praha, KLEG, Osobní spis legionáře, Holomek Štěpán nar. 1. 6. 1898.

78 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 8, Kniha vydaných domovských listů, pracovních a služebních knížek 1907-1948, s. 49, č. 31/1946.

manželka legionáře) mělo s velkou pravděpodobností pouze rozlišovací funkci (Marie Ištvanová bylo jedním z nejčastějších ženských jmen v bohusoudovské kolonii), tedy sloužilo pro jednoznačnou identifikaci. Zatímco Marie Ištvanová, manželka Adolfa Ištvana, je označena přízviskem „legionářka“, jiná Marie Ištvanová, nar. 1869, která přišla o jednu nohu, bývá v úředních záznamech označována jako „chromá Mářa“⁷⁹.

Zároveň je však z prozkoumaných archiválií jisté, že byl Adolf Ištvan kontinuálně zahrnut do soupisů „cikánů“, a to jak před,⁸⁰ tak i po přijetí zákona č. 117/1927 „o potulných cikánech“. Z bohusoudovských Romů obdržel „cikánskou legitimaci“ mezi prvními.⁸¹ Nenacházím žádnou zmínku o tom, že by se jakkoliv on sám nebo někdo z jeho dětí v meziválečném období snažili úřední nálepky „potulných cikánů“ zbavit a podali žádost o vymazání z evidence. Zatím se mi nepodařilo zjistit, jak se z registru „potulných cikánů“ vymanili členové rodiny Martina a Františky Svobodových z Nového Rychnova (tedy rodiče a sourozenci Marie Ištvanové, manželky A. Ištvana). Ač jsou všichni členové této rodiny Svobodů uvedeni v „Seznamu do Čech příslušných Cikánů“⁸² z roku 1924, patrně nikdo z nich se nedostal do transportu do KT a ani do jednoho z protektorátních „cikánských táborů“. I po 2. svět. válce žili někteří z nich mezi obyvateli městečka, neb mezi založenými domovskými listy a dalšími archiváliemi jsou k nalezení dokumenty vystavené i po r. 1945 na jména některých příslušníků této rodiny. Např. Josefu Svobodovi (nar. 1903 v Černovicích), bratru Marie Ištvanové, byl v Novém Rychnově vystaven domovský list v červnu 1945, na něm má zaměstnání „obchodník“, později opravené na „školník“.⁸³ V tuto chvíli je možné pouze konstatovat, že početné (ale ve městečku pravděpodobně jediné dříve kočovné a původem – aspoň částečně – romské) rodině Martina Svobody se podařilo z evidence „cikánů“, a tedy i téměř jistého odsunu do KT vymanit. Adolf Ištvan se svou poměrně méně početnou rodinou ve větší „cikánské kolonii“ náležící k malé obci byl však do kategorie „cikánů“ zahrnován kontinuálně. Pro hlubší analýzu rozdílů a pro poznání mechanismů, které ochránily rodinu M. Svobody před zahrnutím do soupisu „cikánů“ v r. 1942 či před deportací, bude třeba realizovat pokračující výzkum soustředěný na Nový Rychnov.

79 Např. Trestní list vystavený r. 1933 v Dačicích pod č. 95/33, uložen SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 29, karton 1, nefol.

80 Viz již zmíněný soupis „Cikánů“ z r. 1909 (MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403).

81 SOkA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, inv. č. 60, Evidence cikánských legitimací.

82 SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 853, karton 321, Seznam, s. 68–69. Datování soupisu rokem 1924 je uvedeno dle poznámky na jeho kopii uložené v NA ČR, fond MV ČR, k. 1318, fol. 265.

83 SOkA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, inv. č. 47, karton 3, fol. 197.

Obr. 11 – Hromadná fotografie bohusoudovských Romů, Bohusoudov 1940 | Z textu J. Mareše (1947)

6 Druhá světová válka

O genocidě bohusoudovských Romů za druhé světové války píše podrobně C. Nečas ve svých studiích i monografii (Nečas 2000a; 2004a; 2005b: 73–82) a částečně je jí věnovaná diplomová práce (Havlík 2013). Proto zde shrnuji pouze základní fakta a doplňuji zjištění týkající se Adolfa Ištvan a jeho rodiny.

V roce 1930 žilo v Bohusoudově dle sčítání 63 Romů (dle Nečas 2000a: 75), v roce 1942 je v soupise, jenž neuvádí děti mladší 15 let, a naopak uvádí dvě již zemřelé osoby, 53 osob.⁸⁴ C. Nečas uvádí soupis, z něž vyplývá, že z bohusoudovských Romů bylo do táborů („cikánských“ či KT) odvečeno 57 osob, z nich tři zemřeli v Hodoníně u Kunštátu, 42 v AB IIe (Nečas 2000a: 220–221). M. Havlík tento výčet obětí nacistické genocidy upravuje tím, že uvádí pět dalších mužů, kteří byli vězněni patrně již v r. 1941 v KT Auschwitz I, kde všichni zemřeli (Havlík 2013: 95). Mým bádáním o rodině A. Ištvan je soupis zavražděných rozšířený o další oběť. Jedná se o legionárova nejstaršího syna, Vincenta (Čeňka) Svobodu (viz dále), jehož ani jeden z citovaných autorů neuvádí. Zatím tedy víme o 51 obětech nacistické genocidy Romů, kteří byli před válkou obyvateli této vesnice. Je ovšem možné, že další příslušníci obce byli zavražděni ze stejných důvodů, ovšem patrně jako nerezidenti (před deportací pobývali v jiné obci), stejně tak je možné, že s bohusoudovskými Romy byl odtud odvezen některý příslušník jiné obce, který zde nebyl evidován. Považuji tedy za potřebné dál pátrat po záznamech dalších zmizelých osob, které neprošly táborem AB IIe (a mohly zemřít např. během transportů či na celách), aby se na žádnou

⁸⁴ SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 32, karton 2, Evidenční seznam cikánů 1942, nefol.

z obětí holokaustu Romů nezapomnělo a seznam zemřelých byl pro pietní účely pokud možno kompletní.

Persekuce bohusoudovských Romů (týkající se i rodiny A. Ištvana) započala v červnu 1941 tím, že čtveřice z nich byla deportována na práci do pracovního tábora v Hodoníně u Kunštátu. Mělo jít o muže, kteří tou dobou neměli trvalý pracovní poměr. Byl mezi nimi i Eduard Ištvan, syn Adolfa a Marie Ištvanových, ovšem po tříměsíčním pracovním pobytu zde byl, stejně jako ostatní tři, propuštěn (Nečas 2005b: 80). Koncem téhož roku bylo pět zmíněných mužů – bohusoudovských Romů – odvezeno do Auschwitz I (kým, odkud a na čí příkaz, zatím nebylo zjištěno), mezi červnem až říjnem 1942 v tomto KT všichni zemřeli (Havlík 2013: 95). Jak už jsem uvedla, do Auschwitz I se dostal i nejstarší Ištvanův syn, Vincent Svoboda.⁸⁵ Kdy sem byl deportován, mi není doposud známo. Je ovšem možné doložit, že se v Bohusoudově nacházel ještě okolo 28. 2. 1942, kdy bylo ve škole vydáno pololetní vysvědčení jeho nejstarší dcery Boženy (Vlastimily) Malíkové: na něm je vlastnoruční podpis „Čeněk Svoboda“.⁸⁶ Z vysvědčení – které po vyplnění druhého pololetí zůstalo nevyzvednuté, a proto bylo archivováno – vyplývá, že ve druhém pololetí se prudce zvýšila neomluvená absence dcery Boženy (patrně jako nejstarší dcera, nar. 1930, musela po transportu otce do KT pomáhat své matce, která měla ještě dvě malé děti).

V. Svoboda je zatím jediný z celé rodiny, jehož podobenka je k dispozici, a to z táborové evidence (viz obr. 12). Zemřel dne 7. 8. 1942 v KT⁸⁷ Mauthausen, kam byl transportován z KT Auschwitz dne 10. 6. téhož roku.

Obr. 12 – Vincent Svoboda, fotografie z KT v Auschwitz | Zdroj: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>

85 Vězněn zde byl pod č. 33801, viz <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>.

86 SOkA Jindřichův Hradec, fond ZDŠ Horní Slatina, katalog 1941–1942, 1. tř.

87 Arolsen Archive, Personal Files (male) - Concentration Camp Mauthausen, Ref. Code 01012603oS, Doc. Number 418691, 1791243 - Vinzenz Svoboda, Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/remote/collections.arolsen-archives.org/G/SIMS/01012603/0362/111673788/001.jpg?width=700>

Uvedme si ještě stručný přehled válečných událostí, které dopadaly na rodinu A. Ištvan. Poté, co byl hodonínský pracovní tábor přeměněn na „cikánský“, bylo do něj z Bohusoudova během srpna 1942 převezeno 36 Romů. Z nich tři zemřeli (dvě z těchto obětí byly děti V. Svobody),⁸⁸ 17 bylo postupně propuštěno (mezi nimi synové A. Ištvan, Karel a Eduard Ištvanovi s rodinami)⁸⁹ a 16 bylo v srpnu 1943 transportováno do KT v AB IIe (Nečas 2005b: 81). Mezi transportovanými do AB IIe byli i zbývajících tři, patrně poslední dosud žijící členové rodiny Vincenta Svobody, tedy jeho manželka a dvě děti. C. Nečas ve svém výčtu válečných útrap bohusoudovských Romů uvádí, že ze sedmnácti bohusoudovských Romů propuštěných z tzv. „cikánského“ tábora v Hodoníně u Kunštátu bylo sedm opět zařazeno do transportů Romů z Bohusoudova do AB IIe, a sice v březnu a květnu 1943 (tamtéž). Celkem bylo v AB IIe uvězněno 44 bohusoudovských Romů (tamtéž), mezi nimi i Adolf Ištvan se svou manželkou Marií a nejmladší dcerou Marií. Všichni tři byli zařazeni do prvního, březnového transportu. V květnovém transportu pak do AB IIe přibyla i část rodiny Františky Ištvanové (roz. Malíkové, nar. 1906), vlastní dcery Marie Ištvanové, resp. nevlastní dcery A. Ištvan. Jejímu manželovi, Josefu Ištvanovi (nar. 1909) a dceři Marii (nar. 1928) se podařilo transportu uniknout a za dosud nezjištěných okolností válku přežili. Uvězněna v KT AB IIe byla F. Ištvanová a nejméně dvě její děti, dvanáctiletý Bohumil a tříměsíční Milada. V srpnovém transportu z Hodonína u Kunštátu do Auschwitz byli odvezeni také tři zbývajících členové rodiny Vincenta Svobody, manželka Marie, dvouletá dcera Marie a jedenáctiletý Čeněk. Jako první zemřel Adolf Ištvan, a to již 30. června 1943 (do táborové knihy mužů byl ze všech bohusoudovských Romů zapsán jako první, pod vězeňským číslem Z-969, viz Memorial Book I 1993: 786–787), po něm zemřela i jeho manželka Marie (dne 6. 1. 1944 pod číslem Z-1113, viz Memorial Book 1993: 96–97) a poslední z těchto tří jejich dcera Marie (s číslem Z-1114 dne 20. 3. 1944, viz tamtéž). Zavražděni byli i ostatní členové: Marie Ištvanová, nar. 1906, Z-8168 (in Nečas 1992: 181 chybně Z-8186), její dcera Milada Ištvanová, nar. 1943, Z-8169 (Nečas 1992: 182), i syn Bohumil Ištvan nar. 1931, Z-6884 (Nečas 1992: 87) a také Marie Svobodová, nar. 1914, Z-9189 (zemřela 7. 4. 1944), její dcera Marie, nar. 1941 (zemřela 1. 12. 1943⁹⁰), Z-9188 (obě Nečas, 1192: 215) a Čeněk Svoboda, (zapsaný jako Ignác), nar. 1932, Z-8483 (Nečas 1992: 117, datum úmrtí či transport neuvedeny). Nikdo z těchto členů rodiny vězňů

88 Pod ev. č. 3369; syn Robert Svoboda, nar. 1939, zde zemřel v prosinci 1942 a nejstarší dcera Božena Malíková, nar. 1930, zemřela v únoru 1943 (Nečas 2014: 46).

89 Rodina syna Karla a Antonie Ištvanových byla v Hodoníně vězněna pod ev. č. 3205, rodina nejmladšího syna Eduarda Ištvan a jeho družky Anežky Ambrožové pod ev. č. 3204 (Nečas 2014: 25).

90 Dle <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>

v AB IIe válku nepřežil. Dalším členům této rodiny, Karlu a Eduardu Ištvanovi, oběma s rodinami, se patrně dařilo po propuštění z Hodonína sebe i své rodiny ukrýt (oba jsou zmíněni v poválečných archivních dokumentech).⁹¹ Jisté však je, že naprostá většina obyvatel bohusoudovské osady byla vyvražděna. Dle C. Nečase do odsunů nebyla zahrnuta pouze jedna smíšená romsko-česká rodina a manželka odsunutého Františka Kuželky coby Neromka, ovšem několik dalších jednotlivců se mělo s pomocí místních skrývat po zbytek války v lesích (Nečas 2000a: 219). Kolonie byla po válce srovnána se zemí a přeživší byli údajně přestěhováni do pohraničí (Havlík 2013: 64).

V archivních dokumentech jsem pátrala po záznamech o transportech či reflektujících zmizení podstatné části obyvatel Bohusoudova. Nacházela jsem je jen sporadicky a v nepřímých náznacích. Dcera i vnučky A. Ištvana navštěvující ještě v lednu a únoru 1943 školu mají ve školním výkaze na svém záznamovém archu jen lakonickou poznámku pedagoga „přesídli-la“ a datum – v případě dcery Marie Ištvanové je to „3. III. 1943“.⁹² Další stopou je záznam v policejní přihlášce A. Ištvana, do níž byla (patrně pro pořádek) dne 9. 7. 1943 (tedy měsíc po jeho smrti) doplněna úřední poznámka: „odvoz četn. do Jihlavy“.⁹³ Spisy příslušné četnické stanice se, bohužel, nezachovaly, a tak ve výčtu nalezených stop chybí již jen na schůzi obecní rady dne 26. 6. 1943 předložená a schválená položka k proplacení: „Za odvoz cikánů z Osoudova vyplaceno bud: Juránkovi Vikt. – 240 K a Strnadu Frt. – 120 K.“⁹⁴

Kdy byly domky v kolonii zničeny, kým a na čí příkaz, se mi v archivních dokumentech nepodařilo ověřit. V. Havlík datuje likvidaci domků, které měla předcházet dražba zařízení, červencem 1945 (údajně na příkaz ONV v Dačicích, bohužel však neuvádí zdroj – Havlík 2013: 64). O měsíc později obecní zastupitelstvo v Knínicích na své schůzi dne 30. 8. 1945 projednávalo bod: „Dotaz cigána K. Ištvana ohledně nábytku (jeho domek)“,⁹⁵ což jistě svědčí o tom, že v obci pobýval Karel Ištvan, jeden ze synů A. Ištvana.⁹⁶ Jak kauza dopadla, z dalších zápisů nevyplývá. V protokolech je pouze ještě záznam z 10. května dalšího roku „v žádosti cigána Ištvana Karla o obstarání bytu [...] usneseno předati ku projednání M.N.V.“⁹⁷ V projednání je jeho žádost

91 Oba si na obec podávali žádosti (Eduard o domovský list, Karel o nábytek a později i o byt – viz dále).

Podobně ojediněle působí i další žádosti asi deseti bohusoudovských Romů.

92 SOkA Jindřichův Hradec, ZDŠ Horní Slatina, katalog 1942–1943, 2. tř, str. 16.

93 SOkA Jindřichův Hradec, Policejní přihlášky Dačice, Krabice 66, karta Ištvan Adolf.

94 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 2, Protokoly obec. rady, nefol. – zápis pod datem 30. 8. 1945.

95 Tamtéž, 26. 6. 1943.

96 Jiný příslušník obce, k němuž by mohlo patřit označení K. Ištvan, nebyl zatím identifikován.

97 Tamtéž, 10. 5. 1946.

lehce zpochybněna: „Domek cigána K. Ištvana rozebíral p. J. Plašil, bude dotázán kam nábytek přišel, nebo byl-li tam vůbec.“⁹⁸ Ano, domek byl pravděpodobně přes dva roky neužívaný. Během této doby mohl nábytek někdo ukrást. Ovšem i z použití slova „rozebíral“ je zřejmé, že některé části domku bylo možné rozebrat a opět někde využít např. jako stavebního materiálu. Zda se podařilo nábytek dohledat či zda byla ze zmíněné dražby přeživším bohusoudovským Romům poskytnuta úhrada, nevíme. A pokud se nábytek nenašel, hlásil někdo ukradení nábytku na policii? I zde vystupuje do popředí mnoho otázek, z nichž nejzávažnější jsou další osudy přeživších členů rodiny A. Ištvana i ostatních přeživších, kteří se museli vyrovnat nejen se ztrátou svého početného příbuzenstva i svých nejbližších, ale i se ztrátou domovů, své kolonie.

Nezodpovězených a taktéž závažných otázek, na které svou studií narážím, je však mnohem víc. Např. nevíme, kolik legionářů z Československých legií bylo za 2. svět. války perzekvováno, kolik z nich se zapojilo do odboje, kolik jich zemřelo v KT a bylo popraveno? Po osvobození sice byla obnovena Československá obec legionářská, ale logicky – pod vlivem nových událostí 2. svět. války – se zaměřila na pomoc novým hrdinům či potomkům obětí.⁹⁹ Zda se ČsOL či později SBS či SPB snažily mapovat, kolik či jmenovitě kteří legionáři z 1. svět. v. se stali oběťmi rasové či politické persekuce, nebo kolik se jich zapojilo do druhého odboje, kdo byl popraven, prošel KT či v KT zemřel, se mi nepodařilo dohledat. Zdá se však, že o zavraždění legionáře A. Ištvana v KT se ani po válce ČsOL nedozvěděla. Soudím tak ze soupisu v knize publikované v r. 2001 a věnované legionářům z Jihlavska, kde u jména „Ištvan Adolf“ datum úmrtí tohoto legionáře (stejně ale jako u mnoha dalších) chybí (Pisková a kol. 2001: 109).

Po r. 1946 mohli bývalí vězni KT žádat o „Osvědčení“ – tzv. „255“.¹⁰⁰ Z bohusoudovských Romů vězněných v AB IIe se mi díky těmto žádostem podařilo zjistit dvě osoby, které hrůzy tohoto a následných táborů přežily, vrátily se do své vlasti a osobně si o osvědčení požádaly (Emilie Ištvanová, vězněná pod č. Z-1115, a Jan Růžička, Z-977).¹⁰¹ Po válce si o uznání Osvědčení mohli žádat i potomci nacisty vězněných či zavražděných osob, ovšem napřed jen osiřelé nezletilé děti, popř. vdovy a vdovci, kteří neuzavřeli nový sňatek.

98 Tamtéž.

99 V květnu 1948 byla dokonce sloučena s ostatními, nově vzniklými sdruženími a došlo k jejich přejmenování na Svaz bojovníků za svobodu (později Svaz protifašistických bojovníků – více viz Chaloupková 2018: 61).

100 Osvědčení pro účastníka protinacistického odboje, které se vydávalo nejen aktivním odbojářům, ale i osobám vězněným z rasových či politických důvodů minimálně 3 měsíce (více viz Baláž, Minařík 2016; o romských žadatelích viz Závodská, Víková 2016).

101 Oba mají svůj osobní spis ve VÚA-VHA Praha, spisy žadatelů o osvědčení účasti protifašistického odboje, tzv. „255“, uložené pod čísly jednacími 185270/78 a 197744/83.

Od roku 1994 mohli žádat „z mravního nároku“ i právoplatní dědicové, kteří byli v době války již plnoletí.¹⁰² Za Adolfa a Marii Ištvanovy si žádný z jejich potomků ani po letech žádost nepodal.

7 Život Adolfa Ištvana v širším dobovém kontextu

Dosavadní výčet údajů ze života A. Ištvana a jeho rodiny směřoval k jednomu hlavnímu cíli – postihnout na detailně zmapovaném příběhu jednoho romského legionáře případné mechanismy, které ovlivňovaly jeho život (a potažmo i životy dalších romských legionářů). Zjištěnými archivními zápisy je současně možné dokumentovat nejen život A. Ištvana v meziválečném období, ale i prohloubit poznání způsobu života bohusoudovských Romů.

Předpoklad, že bude postavení A. Ištvana díky jeho legionářské minulosti v očích zastupitelů obce něčím výjimečné, se nepotvrdil. Krom daru od prezidenta republiky (50 Kč na ošacení dětí) jsem v archivních dokumentech nenalezla jakýkoliv náznak zvýhodnění, jehož by se A. Ištvanovi jakožto „legionáři dle zákona“ od státu dostalo.¹⁰³ Přímoú podporu pobírali pouze invalidní legionáři, ovšem těch, kteří měli uznánu invaliditu, bylo velmi málo: v r. 1933 evidovala KLEG pouze 1361 invalidů, ostatním několika tisícům žadatelů nebyla invalidita uznána (Michl 2008: 12). Nevíme, zda o uznání invalidity žádal i A. Ištvan, pouze v jedné ze žádostí zmiňuje neschopnost pracovat jako následek válečných zranění. Zároveň pro získání výhod, resp. pro umístění v zaměstnání, bylo zapotřebí vyvinout úsilí, aktivně se o možnou pomoc či podporu nemajetným legionářům zajímat a hlásit. J. Michl přibližuje tehdejší situaci slovy: „Jak to u nás chodí, nerozhodovaly při přijímání zaměstnanců ani tak schopnosti nebo, nedej bože, zásluhy. Hlavní byly, jsou a budou osobní vztahy a známosti“ (Michl 2008: 34). Při tom sociální kapitál (ve smyslu napojení na případné zaměstnání ve státních službách) byl u A. Ištvana jistě omezený a ovlivněný jak jeho původem, statutem „cikána“ a držením „cikánské legitimace“, tak i bydlištěm v „cikánské kolonii“.

Vedle legálních prostředků, jako je výroba a prodej bačkor, prodej kuchyňského nádobí, poskytování služeb (v lese, v domácnosti, v povoznictví) jsou v záznamech doloženy i jeho drobné trestné činy. V obecních písemnostech z let 1919–1947 je také mnoho zmínek o poskytnutých finančních podporách určených většinou osiřelým dětem a nesoběstačným (nemocným, postiženým) příslušníkům, z nichž značná část je určena Romům – rezidentům či umístěným, popř. žijícím mimo obec (několika z nich obec posílá peníze i po likvidaci kolonie!).¹⁰⁴

102 Více viz Baláž, Minařík 2016: 47; Závodská, Viková 2016: 112.

103 O sociálním zabezpečení bývalých legionářů – viz Šedivý (2002), Michl (2008), Růžička (2011).

104 Zajímavostí je, že jedním z příslušníků obce, který – jako dítě umístěné v ústavu v Nové Bíteši – pobíral podporu a byl takto podporován v průběhu celé války, byl Antonín Malík. Až po válce, 3. 12. 1945, si obec schvaluje podání stížnosti, že na něj musí platit příliš vysokou částku („1 800 K půlročně“) a schvaluje návrh, aby byl vzat zpět do obce „kde bude o něho postaráno“ (SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 2, Protokoly obecní rady, nefol.).

Současně však nelze přehlédnout evidentní změnu ve vztahu obce k bohusoudovské kolonii v r. 1938, kdy dochází ke zřejmé radikalizaci nově zvoleného představenstva v přístupu k „cikánům“, kteří jsou v záznamech prezentováni jako přítěž pro celou obec. Zatímco za bývalého starosty, Jana Veselého, jenž působil do konce června 1938, je hlavním trendem v zápisech ze zastupitelstva a rady obce ve vztahu k romské kolonii snaha o zajištění, aby „cikáni“ nezneužívali obecní pokladnu (neb obec za ně coby nemajetné musela hradit podpory v nouzi, které si v některé vzdálenější obci vyžádali, a léčebné výlohy včetně dopravy do nemocnice, kdy postupně častěji využívali dražší nemocniční dopravu), nové zastupitelstvo, vedené od července 1938 Karlem Špičkou, hledá tvrdší a radikálnější opatření. Nejvýmluvnějším zápisem svědčícím o této radikalizaci, která navíc přichází „shora“ (z okresního úřadu), a to přípisem nově uskupeného vládního hnutí, jsou dva řádky v protokolu o schůzi č. 10 z úterý 20. 12. 1938,¹⁰⁵ na níž byl jako první bod projednáván návrh starosty na „Utvoření klubu členů strany Národní Jednoty¹⁰⁶ v obecním zastupitelstvu“. Část zápisu o usnesení stojí za citaci, neb obsahuje návrh okresního výboru Národní Jednoty přemístit „cikány do koncentračního tábora“:

„Starosta [...] dává přechíst organizační pokyny a informace Sekret. N. Jednoty z Jihlavy. Po přečtení uvedených pokynů učiněn zápis členů a vyplněné Prohlášení členy podepsáno. Na to přečteny návrhy okres. výboru N. Jednoty v Dačicích a se všemi přítomní jednomyslně souhlasí. Jsou to:

1. Uskutečnění přípojky silnice [...]
2. Provedení regulace potoka [...]
3. Zařazení cikánů z Osoudova do pracovního, event. koncentračního tábora
4. [...].“¹⁰⁷

Následují ještě body 4.–6. zmiňující poštovní dopravu, obvodního lékaře a stavbu mostu, tedy všechny body mají – dle vyznění zápisu – přinést obyvatelům obce zlepšení kvality jejich života. Netřeba zdůrazňovat, že mezi patnácti členy zastupitelstva nebyl žádný z „cikánské kolonie v Osoudově“. Co je naopak důležité si uvědomit, je, že přítomných dvanáct členů obecního zastupitelstva se tak již za druhé republiky (!; tedy nikoliv až za protektorátu) – pod vlivem dokumentu pocházejícího z vládní strany – jednomyslně shodlo na tom, že je třeba se zbavit části svých obyvatel, aby se zbývající část obce žilo lépe. Tím dali v zásadě najevo, že nejsou zastupiteli všech

105 Tedy tři měsíce po Mnichovské dohodě.

106 Pravicové vládní hnutí, které vznikalo – jak dokládá J. Holzer (2005) – krátce po Mnichovské dohodě, v říjnu 1938, a jehož jádrem se stala agrární strana. Strana byla vyhlášena Rudolfem Beranem na schůzi předsednictva agrární strany dne 4. 11. 1938 a „... sympatie vyjádřily Národní liga, Národní sjednocení, Národní strana lidová, strana křesťanskosociální a po jistém váhání i Národní obec fašistická“ (Holzer 2005: 1042).

107 SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 1 - Protokoly obec. zastupitelstva, nefol., zápis z 20. 12. 1938.

příslušníků obce. Je zajímavostí, že k některým z okresu navrženým bodům členové zastupitelstva zapsali i své připomínky (uvedené v závorce za zápisem), ovšem k bodu č. 3 nemělo zastupitelstvo zásadních připomínek, resp. neměli potřebu je v zápise zmínit.

Bylo patrně jen otázkou času, kdy se stejné zastupitelstvo ani nepokusí bránit své obyvatele „cikánské kolonie“ před postupnými deportacemi. Samozřejmě, můžeme se ptát: kdo konečný soupis „cikánů“ určených pro deportaci sestavil? Jak v obci, tak pravděpodobně i na četnické stanici měli své seznamy obyvatel bohusoudovské kolonie a evidovali pohyb (nejenom zde příslušných) obyvatel. Fond četnické stanice v Budči, do jehož okrsku kolonie příslušela, se zachoval jen torzovitě. V zápisech obecního zastupitelstva ani obecní rady se o soupisu osob určených k deportaci sice nepíše, ale ze tří v archivu obce zachovaných soupisů je zjevné, že nejnovější – z 25. července 1942 – vznikl na obci a měl sloužit k tomu, aby obec předala všem svým „cikánům“ jisté „upozornění“: „Zasílajíc Vám vyhlášky od okresního úřadu vyzývám Vás, byste si je všichni dobře přečetli a přesně se dle jich obsahu řídili. Kdo by neuposlechl, bude přísně trestán.“¹⁰⁸ Tento soupis patrně mohl být základním vodítkem i pro četníky – kdo má být odveden. Číslovaný seznam jmen s uvedeným číslem domu a podpisem, kdy z každé domácnosti se podepsal vždy jeden zástupce, uváděl jen osoby starší 10 let (a možná ne všechny). Je v něm 38 osob a dodatečně je připsaných ještě pět dalších. U některých z nich bylo později červeným křížkem označeno, že zemřeli v KT. Z rodiny A. Ištvan jsou zde podepsáni: třemi křížky jeho manželka Marie a svými podpisy syn Eduard Ištvan, snacha Marie Svobodová a zeť (manžel Marie Ištvanové, nar. 1906) Josef Ištvan. Je možné, že právě tento soupis rozhodl o deportaci většiny z nich. Pro takové tvrzení bude však třeba podrobit soupisy a seznamy vězněných analýze a srovnávání. V tomto soupise je např. uvedena i manželka Eduarda Kuželky, která byla – dle článku C. Nečase – nakonec ušetřena transportu, protože nebyla romského původu (viz Nečas 2000a: 219).

Sledování životního běhu A. Ištvan a jeho rodiny jako součásti dějin především Bohusoudova (okrajově i Nového Rychnova) – tedy dějin lokálních –, a to v období meziválečném,¹⁰⁹ umožňuje lépe porozumět aktérství A. Ištvan: ve studii jsou zaznamenány jeho interakce s KLEG a s KPR ČR, současně jsou zmíněny i je odkazováno na jeho interakce s četníky a soudy. Životní údobí, v němž se coby legionář zapojil do velkých dějin, a následné aktivity, jimiž se snažil zlepšit svou situaci, směřovaly k určité sociální změně.¹¹⁰ Při sledování těchto jeho intencí

108 SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 32, karton 2, Evidenční seznam cikánů 1942 (nefol.).

109 K tomu H. Sadílková říká, že je důležité „vnímat romské dějiny jako součást dějin širších. Někteří historici píší i velmi kompetentně o dějinách Romů, ale popisují je spíše jako nějakou oddělenou, zvláštní skupinu, jako kdyby ty dějiny byly uzavřené samy do sebe“ (Sadílková in Slačálek 2018).

110 „Sociální změna je klasicky definována jako změna, která se dá zachytit a identifikovat v čase, má systémový dopad a trvalé následky.“ (Maslowski in Maslowski, Šalanda eds. 2017: 7).

je možné do jisté míry vnímat A. Ištvan jako reprezentanta jistých kolektivních zkušeností, jak bohusoudovských Romů, tak i dalších obyvatel romských kolonií a především i dalších pěti dosud známých romských legionářů zavražděných v KT – Š. Holomka, Š. Daniela, H. Daniela, F. Serynka/Daniela a A. Holomka.

Československé legie, v jejichž řadách A. Ištvan stanul, se staly významným aktérem v procesu vzniku Československa, následně se vojáci z italské legie, kam A. Ištvan příslušel, účastnili zabezpečování hranic především na jihu Slovenska v prvních letech po skončení 1. svět. války. Je zřejmé, že se v meziválečném období A. Ištvan snažil aspoň částečně svou legionářskou minulost využít. K očekávané, pro A. Ištvana pozitivní sociální změně však nedošlo. Nadále (a to navzdory rozvíjející se chudinské péči) pokračuje pauperizace nemajetných obyvatel. K těmto procesům píše B. Loewenstein: „Sociální sféry tvoří spojité nádoby. Úspěšná socioekonomická mobilizace předpokládá i mobilizaci kulturní“ (Loewenstein in Hlavačka, Cibulka 2013: 35). V případě rodiny A. Ištvan pro skutečný sociální vzestup nebyly dány podmínky nejen ekonomické (možnost dostatečného výdělku), ale ani sociální (v podobě výraznější podpory, popř. výraznějším přijetím do majoritní části obce), politické (kupř. chyběla jakákoliv participace Romů ve veřejné správě) a kulturní (např. zvýšením vzdělanostní úrovně vyčleněné skupiny vesnických Romů).

Vlivem politického vývoje (nejen vlivem nástupu nacismu a německé okupace českých zemí, ale – jak výzkum dokazuje – již za druhé republiky) se A. Ištvan stává jedním z „nežádoucích“ a postupně je spolu s celou rozvětvenou rodinou na základě rasových zákonů odsunut do KT, kde byli on i velká část jeho rodiny zavražděni.

V době hospodářské krize bylo jistě mnoho vysloužilých legionářů v podobně tíživé situaci. Ovšem jak píše J. Hájek a I. Šedivý v úvodu ke knize o utváření moci v období 1. republiky, „[...] lze konstatovat, že [...] nový československý stát [...] vybudoval neobyčejně pokročilý sociální systém, provedl pozemkovou reformu, v níž podpořil střední a malé rolníky a pro své zasloužilé bojovníky, legionáře, měl připravené pověstné trafiky – pomyslné i skutečné“ (Hájek a kol. 2008: 10–11).

Na příběhu legionáře A. Ištvan je evidentní, že jeho postavení ve společnosti se v meziválečném období nejen nezlepšilo, ale ještě více se upevnila jeho pozice vydědence, jež byla dána dalšími a (pro další ne-koexistenci kolonie s vesnicí) mocnějšími opatřeními a procesy.¹¹¹

111 Jako vydávání tzv. cikánských legitimací či radikalizace politických představitelů.

8 Závěr

Tato případová studie se dotýká několika témat. Jednak se snaží přispět k poznání souvislostí mezi zapojením vojáků romského původu do Československých legií a jejich následným postavením ve společnosti (především v meziválečné době), a to na příkladu jednoho z nich. Ze získaných poznatků lze vyvodit, že účast A. Ištvana v legionářském hnutí neměla na jeho postavení v jeho domovské obci téměř žádný vliv.

Zadruhé bylo hlavním tématem, na něž se studie zaměřila, nahlízet skrze příběh legionáře A. Ištvana na život romských legionářů v meziválečném období. Zaměření článku se ukázalo vhodné rozšířit na vývoj vztahu zastupitelstva konkrétní obce a obyvatel přináležející romské kolonie – na jejich vytrácející se (ko)existenci ve svazku s obcí, do níž příslušeli. Ukazuje se, že příběh A. Ištvana může být – navzdory jeho statusu legionáře – příkladem jak diskontinuity koexistence, tak i kontinuit v udržování a posilování hranic mezi romskou a neromskou částí populace. Rodině A. Ištvana se zjevně nedařilo zajistit dostatek potřebného živobytí legálním způsobem, což je patrné i z drobných krádeží, jichž se především on a starší z dětí v meziválečném období (byť jen okrajově a doplňkově) dopouštěli.

Případová studie obohacuje poznatky o dějinách za nacismu zaniklé romské osady u Bohusoudova tím, že detailně přibližuje život jednoho z jejích obyvatel a jeho rodiny, vykresluje jejich život především v meziválečném období, dokládá radikalizaci vedení obce za druhé republiky a podrobně mapuje jejich osud za nacismu.

Článek ukazuje tragicky končící příběh romského legionáře, který byl v březnu 1943 spolu se svou manželkou, dcerou a dalšími obyvateli „cikánské kolonie“ odvezen na základě nacistické rasové persequce, ovšem – a to je důležité zdůraznit – s přispěním lokálních municipalit a četnictva, do KT Auschwitz–Birkenau IIe. Současně dokazuje, že ani v poválečné době se jednání vedení obce směrem k přeživším romským obyvatelům nijak výrazně nezlepšilo, což je patrné z netransparentní likvidace domků v bývalé „cikánské kolonii“ a ze záznamů o řešení stížnosti K. Ištvana.

Tato studie vychází jednak ze zachovaných žádostí A. Ištvana, jednak z poměrně velkého počtu nalezených archivních dokumentů zmiňujících jeho jméno či objasňujících vztahy mezi obcí a bohusoudovskou kolonií, ale též z terénního šetření. Ve výsledku informace získané z úředních spisů převažují nad hledaným svědectvím hlavní osoby. Studie je tak do jisté míry materiálová a poukazuje na potenci dosud nevytěžených archivních materiálů (osobních spisů romských legionářů), jejichž další studium může podnítit případná bádání v lokálních zdrojích a významně doplnit celkový obraz historie romských obyvatel z území bývalého Československa.

Jsem si při tom vědoma, že výběr zde prezentovaných životních zkušeností A. Ištvana je ovlivněn mnoha faktory (zachovanými archivními památkami, omezeným rozsahem této studie, mou selekcí apod.). Zároveň si jsem vědoma limitů – je téměř nemožné přiblížit se emickému pohledu na individuální zkušenost A. Ištvana. Jak ale píše J. Horský: „Zkušenost [...] není nikdy autentická, individuální, vnitřní [...]. V historickém výzkumu lze zkušenost využít spíše pro analýzu reprezentačních postupů daných historických kultur stejně jako diskursů a mocenských praxí [...]“ (Horský 2014: 100). V tomto smyslu může zde vykreslená životní zkušenost A. Ištvana, byť téměř postrádá vlastní svědectví hlavní osoby (až na drobné zmínky v dopisech zaslaných na KLEG), sloužit jako příklad mocensky asymetrického postavení romského legionáře žijícího v chudinské „cikánské kolonii“ ve vztahu k místnímu zastupitelstvu (v porovnání s ostatními obyvateli a zákonitými voliči), a to jak za první republiky, tak především za druhé republiky a následně za Protektorátu Čechy a Morava, nakonec ale přetrvávajícího i v poválečné době, což se ukazuje na paternalistickém nakládání obce s majetkem rodiny A. Ištvana krátce po válce. Status legionáře hlavní postavy jeho sociální postavení patrně nijak pozitivně neovlivnil.

Seznam zkratk užitých v textu

AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky
ČsOL	Československá obec legionářská
KLEG	Kancelář československých legií
KPR	Kancelář prezidenta republiky
MN	Matrika narozených
MNO	Ministerstvo národní obrany
MO	Matrika oddaných
MZ	Matrika zemřelých
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
nefol.	nefoliováno
OÚ	Okresní úřad
SBS/ SPB	Svaz bojovníků za svobodu / Svaz protifašistických bojovníků
Sč.Op.	Sčítací operáty (v tomto článku jen pro Bohusoudov)
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
VÚA-VHA	Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv

Prameny

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

Záznamy o skartovaném spisu M 31050/35 z 21.12.1935 (v něm dokumenty z 1928–1935)

Arolsen Archives (<https://collections.arolsen-archives.org>)

Moravský zemský archiv Brno

Sbírka matrik římsko-katolické církve (FÚ Jihlava – sv. Jakub, sign. 6421; FÚ Branišov, sign. 6239)

Fond B14 Moravské místodržitelství, fascikl 7908

Fond C47 Krajský soud Jihlava 1850–1949 (soudní spis C 1880/1992; soudní rejstříky)

Státní oblastní archiv v Třeboni – Digitální archiv

Bohusoudov(digi.ceskearchivy.cz/406538-Bohusoudov-Kninice-Jihlava-Cesko)

Sbírka matrik JČ kraje (FÚ Budeč, Horní Slatina–Budiškovice, Dačice, Nový Rychnov)

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

Sčítání lidu 1857–1921 (Bohusoudov, inv. č. 2118 a 2132)

(dostupné na www.digi.ceskearchivy.cz).

Státní okresní archiv Jihlava

Fond Archiv obce Knínice (inv. č. 1, 2, 8, 11, 29, 32, 33, 63)

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

Fond Okresní úřad Dačice (inv. č. 60, 98)

Policejní přihlášky Dačice

Fond Základní devítiletá škola Horní Slatina (katalog 1941–1942, 1942–1943)

Státní okresní archiv Pelhřimov

Fond Archivu Městečka Nový Rychnov (inv. č. 13, 30, 47, 98, 99)

Fond MŠR (tj. Obecná a měšťanská škola Nový Rychnov) (Matriky žáků 1910–1920)

Fond Okresní úřad Pelhřimov (inv. č. 853)

Sčítání lidu 1921 (Nový Rychnov)

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha

Databáze legionářů a padlých z 1. světové války (<http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>)

Fond Kancelář legií (osobní spisy legionářů)

Fond Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození (osobní spisy žadatelů o osvědčení dle zákona 255/1946 Sb.)

Fond Vojenské kmenové listy (Kmenový list – Adolf Ištvan)

Literatura

- Baláž, J., Minařík, P. 2016. Dokumentace související s vyřizováním agendy spojené se zákonem č. 255/146 Sb. Vydávání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb. In: *Ročenka VHA 2015*. Praha: Vojenský historický ústav, 30–49. Dostupné na: http://www.vuapraha.cz/sites/default/files/documents/rocenka_vha_2015_vodotisk_-_kopie.pdf [2018-08-20].
- Beníšek, M. 2004. Indolog Vincenc Lesný a romistika. *Romano džaniben* 11 (3): 145–174.
- Blažek, T. 2018. Po někdejší největší romské osadě zbyla jen pamětní deska pod stromem. *I-dnes* 26. května 2018. Dostupné z: https://jihlava.idnes.cz/cikan-rom-osada-integrace-historie-valka-bohusoudov-kniznice-vysocina-12x-/jihlava-zpravy.aspx?c=A180521_402662_jihlava-zpravy_Mv [2018-08-23].
- Hájek, J., Hájková, D., Kolář, F., Lacina V., Maršálek, Z., Šedivý, I. 2008. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918–1919)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Hanzal, J. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*. Praha: NLN.
- Havlík, V. 2013. *Osud Romů v Československu mezi léty 1918–1945 pohledem zničení osady Bohusoudov*. Diplomová práce. České Budějovice: KSV PdF, Jihočeská Univerzita.
- Hlavačka, M., Cibulka P. et alii 2013. *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha: Historický ústav.
- Holzer, J. 2005. Stranický systém druhé republiky, In: Jiří Malíř, Pavel Marek (eds.). *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. Období 1938–2004. Díl 2*. Brno: Doplněk, 1037–1056.
- Horský J. 2014. Historický aktér. In: Storchová, L. (a kol.). *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: FF UK, Scriptorium, 95–101.
- Horváthová, E. 1964. *Cikáni na Slovensku*. Bratislava: SAV.

- Chaloupková, M. 2018. Svaz protifašistických bojovníků. *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze* 26 (2): 61–82.
- Jamnická-Šmergllová, Z. 1955. *Dějiny našich Cikánů*. Praha: Orbis.
- Klípa, B. 1993. Československá legie v Itálii. *Historie a vojenství* 42 (1): 17–97.
- Lesný, V. 1916. Cikáni v Čechách a na Moravě. *Národopisný věstník československý* 11: 193–216. (popř. i 2. díl: Lesný, V. 1917. Cikáni ... *Národopisný věstník československý* 12: 57–63).
- Loewenstein, B. 2013. Jak integrovat chudé? In: Hlavačka, M., Cibulka P. et alii. *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha: Historický ústav, 14–39.
- Mareš, J. 1947. Cikáni. *Paedologické rozhledy: časopis pro pedagogii, pedopathologii, sociální pedagogiku*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS, 289–304.
- Maslowski, N., Šalanda, B. (eds.). 2017. *Jak studovat aktéra a sociální změnu z perspektivy historické sociologie*. Praha: UK, Karolinum Press.
- Memorial Book 1993. *Memorial Book of the Gypsies at Auschwitz–Birkenau* 1, 2. Ed. J. Parcer. München: K. G. Saur Verlag.
- Michl, J. 2008. *Legionáři a fenomén legionářství v moderní čs. státnosti*. Dizertační práce. Praha: FF UK, Ústav českých dějin.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro*. Brno: MU v Brně.
- Nečas, C. 1997a. Romská osada v Luhačovicích. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. C, Řada historická. 46 (44): 181–189. Dostupné na: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102103/C_Historica_44-1997-1_13.pdf?sequence=1 [cit. 2018-09-01].
- Nečas, C. 1997b. Strážničtí Romové a jejich divadlo. *Romano džaniben* 4 (1-2): 59–60.
- Nečas, C. 2000a. Bohusoudovští Romové (1784–1945). In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia Minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis* (48): 211–222.
- Nečas, C. 2000b. Jak se Romové připravovali na uvítání prezidenta Beneše v Biskupicích. In: *Bulletin MRK* 9: 78.
- Nečas, C. 2002a. Dějinný příběh oslavanských Romů. *JM* 38: 77–96.
- Nečas, C. 2002b. Svatobořičtí Romové. *Slovácko* 44: 243–259.
- Nečas, C. 2004a. K prehistorii „cikánské kolonie ve Vosoudově“. *Bulletin MRK* 13: 92–94.
- Nečas, C. 2004b. Původní bojkovští Romové. *Slovácko* 46: 267–272.
- Nečas, C. 2005a. K účasti moravských Romů v československých legiích. *Bulletin MRK* 14: 90.
- Nečas, C. 2005b. *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2008. *Špalíček romských miniatur*. Brno: Centrum pro studium demokracie.

- Nečas, C. 2014. *Pamětní seznam II. Hodonín*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- Pavelčíková, N. 2000. Romský legionář Jan Daniel. *Bulletin MRK* 9: 76.
- Pavelčíková, N. 2015. Vztah Romů k práci. *Český lid* 102 (3): 308–328.
- Pisková, R., Vilímek, L., Dvořák, P., Jelínek, J., Blažková, J. 2001. *Českoslovenští legionáři 1914–1920. Rodáci a občané okresu Jihlava*. Jihlava: Okresní úřad Jihlava – Státní okresní archiv v Jihlavě.
- Poslanecká sněmovna parlamentu, Digitální knihovna 1918–1919, Zákon č. 282/ 1919 Sb., o propůjčování míst legionářům. Dostupný na: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1429_00.htm [30. 11. 2018]
- Romano hangos 2014. Téma čísla: Romové v armádě. *Romano hangos* 16 (15): 1, 3, 7. Dostupné na: <http://www.srnm.cz/images/PDF/RH/2014/RH1514.pdf> [cit. 2018-12-01].
- Růžicka, M. 2011. *Péče o válečné invalidy v Československu v letech 1918–1938*. Dizertační práce. Praha: FF UK Praha.
- Serínek, J., Tesař, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie*. (I. svazek). Praha: Triáda.
- Sadílková, H. 2013. Či jsou to dějiny? Dosavadní přístupy k interpretaci poválečných dějin Romů v ČS(S)R. *Romano džaniben* 20 (2): 69–86.
- Slačálek, O. 2018. Upírané dějiny Romů. Rozhovor s Kateřinou Čapkovou, Helenou Sadílkovou a Pavlem Balounem. *SALON, Právo*, 11. 4. 2018. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/468655-upirane-dejiny-romu-rozhovor-s-katerinou-capkovou-helenou-sadilkovou-a-pavlem-balounem.html> [cit. 2018-11-30].
- Sobotka, J. 1961. Osud první cikánské obce. *Dějiny a současnost* 3 (7), (oddíl) IV (Zprávy).
- Solpera, J. 2014. *Československá Druhá armáda*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích.
- Šedivý, I. 2002. Legionářská republika? K systému legionářského zákonodárství a sociální péče v meziválečné ČSR. *Historie a vojenství* 1: 158–184.
- Šedivý, I. 2014. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství LN.
- Viková, L. 2016. Největší význam má pro mne přátelství a sounáležitost, vědomí, že nejsem jenom já, to pochází od mé matky. / Setkání s výtvarnicí Nicole Taubinger (a s její maminkou, sportovkyní a gymnaziální profesorkou, Miroslavou Taubinger). *Romano džaniben* 23 (1): 89–126.
- Viková, L. 2018a. Romové v československých legiích v Itálii a jejich smutné osudy. *Romano vodi* 9: 18–20. Dostupné též na: <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/romove-v-ceskoslovenskych-legiich-v-italii-a-jejich-smutne-osudy> [cit. 2018-12-01].
- Viková, L. 2018b. Pocty romským legionářům. *Romano vodi* 10: 16–17. Dostupné též (jako Romové v Československých legiích: Jak byli oceněni za účast v bojích?) na: <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/pocty-romskym-legionarum> [cit. 2018-12-01].

- Vrábel, F. 2014. Občianska vojna na Urale a československé vojsko v Rusku – nové pohľady a hodnotenia. *Moderní dějiny* 22 (1): 107–123.
- Závodská, M., Viková, L. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben* 23 (2): 107–124.